

Safahat ve Buhranlarımız Adlı Eserlerin İslamcılık Göstergeleri Bakımından Karşılaştırılması

A Comparison of Safahat and Buhranlarımız in Terms of Islamic Ideology Indicators

Ömer Kurt^{1*}

* Sorumlu yazar
Corresponding author

¹Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Türkiye
E-mail: omer.kurt5@ogr.sakarya.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2502-3909

Başvuru/Submitted: 23.08.2024
Son Düzeltme/Last Revision: 29.10.2024
Kabul/Accepted: 05.11.2024

Kurt, Ö. (2024). *Safahat ve Buhranlarımız* adlı eserlerin islamcılık göstergeleri bakımından karşılaştırılması. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi-IBAD Journal of Social Sciences*, (17), 147-176.
<https://doi.org/10.21733/ibad.1537681>

Turnitin Similarity Index 18%

Öz

Türk ve dünya tarihinde dünya kültür tarihi açısından verimli dönemlerle birlikte bunalımlarla dolu sahneler yaşanmıştır. Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar uzanan çok geniş bir coğrafyaya asırlar boyunca adaletle, merhametle, insan haklarına, tebaanın diline, dine ve mabetlerine saygı göstererek hükmeden Osmanlı İmparatorluğu, Batı'nın bilim ve teknikteki ilerleyişi karşısında oldukça yavaş kalmış ve 19. asırdan başlayarak adım adım dağılma sürecini yaşamıştır. Bu durum, Osmanlı aydınının vicdanında derin akisler oluşturmuş ve onları çareler üretmeye itmiştir. Batı emperyalizminin Osmanlı kültürünü tehdit edip baskı altına alması, yeni fikirleri gündeme getirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda sadrazamlık makamına kadar yükselen Said Halim Paşa, düz yazı formunda kaleme aldığı *Buhranlarımız* adlı eserinde teorik düzlemde olmak üzere; İstiklâl Marşı'nın şairi Mehmet Âkif Ersoy da gelecek nesillere bir başucu kitabı olarak bıraktığı *Safahat*'ta İslamcılık ideolojisinin temel taşlarını bir nevi sosyal temalı şiirlerle sanat alanında uygulamaya koyarak yeni çıkış yolları üretme yoluna gitmişlerdir. Bir başka deyişle *Buhranlarımız*'da ileri sürülen fikirler, *Safahat*'ta estetik bir dille sosyal olay ve olgularla hayata aktararak somutlaştırılmıştır. Biri düz yazı diğeri şiir formundaki iki eserde İslamcılık göstergeleri bakımından benzer konulara değinilmiştir. Kavmiyetçilik, taklitçilik, edebiyatta muhit, manevi vatan, Batı'ya alternative olarak değerlendirilen Japon medeniyeti, aile, hurafeler ve İslam toplumlarının geri kalma sebepleri başlıkları altında eserlerinden yola çıkarak incelenen her iki isim de birbirine çok yakın görüşler ortaya koymuşlardır. Her iki aydın da hurafelerden ayrıştırlarak Asr-ı Saadet'teki İslam'ın özüne dönülmesini,ırka dayalı milliyetçilik fikrinden derhal vazgeçilmesini, ediplerimizin ortaya koydukları eserlerde Batı'nın ruhunu yansıtmak yerine kendi ruhumuzun sesini yansıtmasını, vatan kavramının sadece toprak, deniz ve havadan ibaret olmadığını, özellikle maneviyatımızın korunması gerektiğini, emperyalist ideallerle Doğu'ya el atan Batı'nın örnek alınması yerine yeni parlayan Japon Medeniyeti'nin örnek alınmasını talep etmişlerdir. İslam dünyasının geri kalmışlığının temel sebebinin şuur eksikliği olduğu konularında bir biri ile yan yana yürüyen görüşler ortaya koymuşlardır. Bu çalışmada *Safahat* ve *Buhranlarımız* adlı eserlerde ele alınanlardan yola çıkılarak benzerlik ve farklılıklar irdelenmiştir.

Anahtar kelimeler: *Safahat*, *Buhranlarımız*, Mehmet Âkif Ersoy, Said Halim Paşa, İslamcılık

ABSTRACT

Throughout Turkish and world history, there have been periods of significant productivity as well as times marked by crises. The Ottoman Empire, which ruled over a vast region from the Adriatic to the Great Wall of China with justice, mercy, and respect for the language, religion, and customs of its subjects for centuries, lagged behind the Western advancements in science and technology and began to experience a gradual disintegration from the 19th century. This situation had profound effects on the conscience of Ottoman intellectuals, prompting them to seek solutions. The threat of Western imperialism, which oppressed Ottoman culture, led to the emergence of new ideas. Said Halim Paşa, who became Grand Vizier of the Ottoman Empire, presented his thoughts on this matter in *Buhranlarımız*, a theoretical work written in prose. Meanwhile, Mehmet Akif Ersoy, the poet of the Turkish national anthem, laid the foundations of Islamist ideology through his socially themed poetry in *Safahat*, which serves as a reference for future generations. In essence, the ideas discussed in *Buhranlarımız* were embodied in *Safahat* through their concrete expression in real-life social events and facts, presented in an aesthetic language. Both works, one in prose and the other in poetry, explore similar themes from an Islamic perspective. These include nationalism, the environment in literature, spiritual homeland, Japanese civilization, family, the causes of the Islamic world's backwardness, superstitions, and imitation. Both intellectuals argued that Islam, as practiced during the Age of Felicity, should be freed from superstitions and returned to its essence, that the concept of nationalism based on race should be abandoned, that writers should reflect the voice of their own souls rather than mimic Western ideals, and that the idea of homeland should encompass more than just land, sea, and air, placing particular importance on preserving spirituality. They also suggested that Japanese civilization, rather than the West, should serve as a model, due to the West's imperialist ambitions in the East. Both intellectuals pointed to the lack of consciousness as the primary reason for the backwardness of the Islamic world. This study examines the similarities and differences in the works *Safahat* and *Buhranlarımız* based on the discussed themes.

Keywords: *Safahat*, *Buhranlarımız*, Mehmet Akif Ersoy, Said Halim Pasha, Islamism

GİRİŞ

Milletlerin tarih içerisinde geçirdiği dönemler yine o milletin dili vasıtası ile ifadesini bulur. Bu ifadeler sanat eserleri ile toplumla bağ kurabildiği gibi düşünce aktarımını hedefleyen metinlerle de toplumun düşünce döngüsünün içine girebilir. Bu fikirlerin sosyal, siyasî, ekonomik yönleri yaşayan sistemle bir bağ kurar. İdeoloji olarak ifade edilebilecek “sistematik fikir yapıları ve anlatıları”(Mardin, 2024, s. 15) modern çağ içerisinde sanat ve düşüncede oldukça etkili bir konum kazanmışlardır. Bu çalışmada Said Halim Paşa'nın *Buhranlarımız* ve Mehmet Âkif Ersoy'un *Safahat* adlı eserleri, İslamcılık göstergeleri bakımından birbirleriyle karşılaştırılarak çoğu zaman bir paralellik arz eden yönleri ele alınmıştır. Türk düşünce tarihi içerisinde II. Meşrutiyet sonrasında oldukça karmaşık ve etkili bir yapı arz eden ideolojik yönelimlerin temel amacı yıkıma doğru sürüklenen devletin gidişatı üzerine yönlendirici güç elde etmektir. Tarık Zafer Tunaya'nın “siyaset laboratuvarı” (Tunaya, 1966, ss.71-72-73) olarak ifade ettiği II. Meşrutiyet döneminde, bugün İslamcılık olarak adlandırılan ideolojik yönelimin fikri ve estetik cephede olduğu kadar toplum içerisinde de kuvvetli bir tabanı vardır.

19. Yüzyılın Batıcı fikrî yönelimleri karşısında bir yandan yerli bir toplumsal konumu ifade eden İslamcılık; “ümme” kavramını odağa alarak Müslüman dünya içerisinde de geniş kapsamlı dayanaklar arar. “Osmanlı toplum yapısındaki toplumsal biçimlenme ile din arasındaki kuvvetli ilişkinin İslamcılık ideolojisini bir yandan çok etkili bir yönelim haline getirdiği, öte yandan ise ideoloji ve dinler arasındaki çatışma ortaya çıktıkça Müslümanların İslamcılıkla arasındaki ilişkinin karmaşıklaşmaya başladığı söylenebilir. Özellikle bir devlet organizasyonuyürütücüsü olarak “şeriat” kavramının bu tartışmaların karmaşasında odakta olduğunubelirtmek gerekir. Zira 19.yy'dan itibaren daha önceden hukuki ve örfi pratiklerle ahlaki veyasal kuvvet sayesinde iyi düzenlenmiş bir toplum organizasyonu oluşturan ‘şeriat’ın hızlı bir biçimde toplumsal dayanaklarını kaybettiği gözlemlenir. Bu düzen Avrupa'nın sömürgeci, kâr odaklı pragmatist yapısı karşısında parçalanır. (Hüküm, 2021, s 48)

Said Halim Paşa'nın ve Mehmet Âkif'in farklı yönleri ile ortaya koyduğu düşünsel birikim bu parçalanmanın da karşısında bir savunma alanı olarak konumlanır.

Osmanlı'nın yüz yüze geldiği sosyal, siyasal ve ekonomik problemler karşısında İslamcılık düşüncesi, Said Halim Paşa tarafından bir devlet tecrübesinin rasyonel sonuçları ile değerlendirilir. Bu bağlamda Said Halim Paşa'nın *Buhranlarımız* adlı eserindeki tespit, tenkit ve yorumlarının oldukça gerçekçi olduğu ifade edilebilir. Aynı dönemde benzer bir ideolojik söylemin Mehmet Âkif Ersoy'un şiirlerinde yine gerçekçi bir bakışla fakat duyguları da ihata edebilen bir söylemle dile getirildiğini söylemek mümkündür. Her iki eser karşılaştırmalı olarak yorumlandığında ortaya çıkan benzerlik ve farklılıkların dönemin ideolojik yapısı hakkında önemli bilgiler vaat ettiğini söylemek mümkündür.

Sanat ve İdeoloji Arasında Bir Kurtuluş Reçetesi Olarak İslamcılığın Kaynakları

İslamcılık, *Sırat-ı Müstakim*, *Sebilürreşad*, *Beyanül Hak* ve *Volkan* gibi mecmualarda yazılar yazan Said Halim Paşa, Mehmet Âkif Ersoy, Ferit Kam, Mehmet Ali Aynî, İsmail Fennî, Musa Kâzım, Sait Nursî, Seyyit Bey ve Halim Sabit gibi isimlerin oluşturdukları bir fikir hareketidir.

Bu düşünürlere göre Batılı devlet ve toplumlar tarafından geliştirilen siyasal ve toplumsal alanlarla ilgili fikir ve müesseselerin Osmanlı devlet ve toplumunun ruhuyla uyum sağlaması mümkün görünmemektedir. Batı'dan alınması düşünülen

bu tür yeniliklerin gereksiz olduğunu savunan İslâmcı düşünürlere göre Osmanlı devlet ve toplumunun kültürel, dinî ve toplumsal esaslar açısından Batı'yla uyum sağlaması mümkün değildir. Batı'dan sadece ilim ve tekniğin alınmasının yeterli olacağını savunmakla beraber Osmanlı'nın yeniden kalkınmasının tek yolunun, İslâm ilkelerinin ilk dönemlerdeki gibi yorumlanmasıyla ilişkili olduğunu düşünürler (Karpat, 1978, s.24).

Yukarıda zikredilen isimler, asırlardan sonra Batı'nın karşısında geri kalmış olmanın verdiği huzursuzlukla ne yapacağını bilemeyen aydınlara ve devlet adamlarına İslam'ın özüne dönmeyi bir çare olarak sunmuşlardır. "İslamcı ideolojinin mevcut sorunların açıklanması ve bunlara bulunacak çareler konusunda önerdiği yöntem şuydu: Asr-ı Saadet'e, Kur'an ve Sünnete dönüş." (Tiftikçi, 2011, s.136) Bu İslamcı düşünürlere göre Hazreti Peygamber zamanındaki Asr-ı Saadet yaşayışına dönüldüğü takdirde sadece Batı karşısında hissedilen eziklik ortadan kalkmış olmakla kalmayacak; sosyal ve ekonomik alanda, hukuk alanında da daha huzurlu bir toplum inşa edilecektir.

İslâmcılık akımının başlıca hedeflerinden birisi inanç, ibadet ve ahlak kurallarının değişik kültürlerin etkisiyle ve zaman aşımıyla aslından uzaklaşması ve birçok bid'at ve hurafelerin yer etmesinden dolayı, İslâm'ı yeni bir anlayışla ortaya koymak ve dinin aslı kaynakları Kur'an ve sünnet dışında kalan geçmişteki ulemanın sözlerini değişmez esaslar değil de bir kültür birikimi olarak almaktır (Yıldız, 1994, s.36).

İslamcılık'ın dinin özüne dönüş projesi olduğunu ifade etmek, meselenin esasını kavramak bakımından yerinde olacaktır.

İslamcılık akımının ne zaman ortaya çıktığı konusu da tartışmalı bir konudur. "Sadık Albayrak Türkiye'de İslamcılığın Doğuşu adlı eserinde Kuleli Vakasını İlk İttihad-ı İslam Hareketi olarak tanımlar." (Şentürk, 2011, s. 23) 28 Şubat 1856 tarihinde ilan edilen ve özellikle Hristiyan nüfusun konumunu güçlendiren bu fermana karşı 25-30 kişilik grup tarafından oluşturulan Fedailer Cemiyeti üyeleri harekete geçmişler ve sonunda Kuleli'de yargılanarak çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. İşte bu hareket İslamcılık ideolojisinin ilk fiili hareketi olarak kayıtlara geçmiştir. "İslamcılık, Batı emperyalizminin dünya çapındaki yayılışı karşısında, ülkelerinin sömürgeleştirilmesine karşı tepki gösteren Müslümanların duygu ve düşüncelerini dile getiren, buna İslamiyette çare arayan akım olarak tanımlanabilir." (Akşın, 2023, s.83) İslamcılık, Batı emperyalizmine karşı bir duruş manzarası arz ederek Müslümanların yeni gelişmeler karşısında bilinçlenmelerini sağlamayı amaç edinmiştir.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar devletin nasıl kurtarılacağı konusunda Osmanlıcılık, Türkçülük, Batıcılık gibi üç siyasi fikrin yanında biri daha boy gösterir ki o da İslamcılık'tır.

Tanzimat yönetici ve aydınlarının gayri Müslimlere çok olumlu yaklaşımlarına rağmen, onlar bu iyi niyete karşılık vermemişlerdir. Aksine Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan, Girit, Karadağ ve bütün Balkanlar'da isyan hareketleri devam etmiştir. Batıların tavsiyeleri ve bunlara iyi niyetle yaklaşılarak ortaya konulan önlemlerin Osmanlı'yı oluşturan unsurları bir arada tutmaya yetmediği görülünce, aydınlar Müslümanları bir arada tutarak ve Müslümanlar arasında birliği sağlayarak devletin yaşatılabileceğini savunmuşlardır. Bu siyasetin fikri planda savunucuları Said Halim Paşa, Cevdet Paşa, Filibeli Ahmed Hilmi ve başlangıçta Osmanlıcılık iddia eden fakat hayal kırıklığına uğrayan genç

Osmanlılar'dır. Ayrıca Cemaleddin-i Efgânî, Muhammed Abduh, Hüseyin el-Cisr ve Musa Cârullah Biğiyev gibi dönemin ileri gelen aydınları bu görüşü desteklemişlerdir (Çelebi, 1999, s.XIV).

Sadece devleti bir arada tutmanın ötesinde Batı medeniyetinin giderek yükselmesi ve Müslüman toplumların bu durum karşısında yeterince mukavemet gösterememeleri de bu aydınları Batı ve İslâm medeniyetleri arasında bir karşılaştırma yapmaya itmiştir. Bu kıyaslamanın sonucunda İslamcı düşünürler Batı medeniyeti konusunda bir fikre ulaşırlar: "İslam maneviyat alanında Batı'dan bir yenilik iktibasına muhtaç değildir. Batının üstünlüğü teknikte, makinede, ticarettedir. İktisadi kalkınma için lüzumlu malzeme ve usulleri Batıdan almak mümkündür. Ve alınmalıdır." (Tunaya, 1962, s.69) Gerçekten de İslamcılık düşüncesini savunan aydınlar medeniyet ve kültür ayrımı yapmayı gerekli görmüşler ve bunu fikirlerinin odağına yerleştirmişlerdir. "Türk modernleşme paradigması ve onun ilkesel temeli olan medeniyet-kültür ayrımı, özellikle Said Halim Paşa ve daha sonra Mehmet Âkif'te İslami terimlerle ifade edilmiş olarak bulunabilir." (Bora, 1998, s.80). İslamcı aydınların Batı'yı topyekûn reddetmeleri söz konusu değildir. Onlar tıpkı Said Halim Paşa gibi Batı'dan alınacak unsurların bir elekten geçirilmesine taraftardır.

Said Halim Paşa

İslamcılık göstergeleri bakımından karşılaştırılacak Buhranlarımız adlı eserin yazarı Said Halim Paşa, 1864'te Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunu ve Vezir Halim Paşa'nın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini özel hocalardan yapan Paşa, yüksek tahsilini İsviçre'de siyasi ilimler dalında tamamlamıştır. Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizce öğrenmiş İstanbul'a 24 yaşında geldikten sonra devlet kademelerinde önemli görevler üstlenmiştir. Mirimiranlık, Rumeli Beylerbeyliği, Şura'yı Devlet Âzalığı, Hariciye Vekilliği, Sadrazamlık gibi devletin önemli makamlarına ulaşan Said Halim Paşa, Jön Türklerle ilişkisi olduğu gerekçesiyle Padişah II. Abdülhamit tarafından takibe alınmış, "yalısına gelip gidenler bile gözetlenmiştir." (Kara, 1987, s.75) Baskılara dayanamayan *Buhranlarımız* yazarı, önce Mısır'a oradan da Avrupa'ya geçmiş, burada Meşrutiyet'in ilan edilmesi için Jön Türklere hem maddi hem de fikrî yardımlarda bulunmuştur.

1914'te İttihatçıların ileri gelenlerinden Enver Paşa'nın Almanya ile gizli anlaşmalar yapması ve akabinde iki Alman gemisinin Karadeniz'e çıkarak Rus limanlarını bombalaması neticesi Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'na girmesi gibi gelişmelerin; Sadrazamlık görevinde olmasına rağmen kendi inisiyatifinin dışında gerçekleşmesine sinirlenen Paşa, istifa eder. Padişahın ısrarları sonucu istifasını geri alan Said Halim Paşa, ikinci görev olarak yürüttüğü Hariciye Nazırlığı'nın uhdesinden alınması üzerine sağlık sebeplerini ileri sürerek tüm görevlerini bırakır. İstifasından sonra I. Dünya Savaşı'na girilmesinden sorumlu tutularak sorguya çekilip Malta'ya sürgün edilir ve burada hapse atılır. Tahliye edildikten sonra, önce Sicilya'ya geçen ardından İstanbul'a dönmek isteyen ancak buna izin verilmeyince Roma'ya giden Said Halim Paşa, burada bir Ermeni tarafından 6 Aralık 1921'de öldürülür. Naaşı, İstanbul'da Sultan Mahmut türbesi haziresine defnedilir. (Kara, 1987, s.76) "Malta'da yazdığı İslâm'da Teşkilât-ı Siyasiye adlı son eseri Âkif tarafından Ankara'da tercüme edilerek Sebilürreşad'da tefrika edilmiştir." (Ayvazoğlu, 2022, s.187) Bu da Mehmet Âkif Ersoy'un fikir arkadaşlığı yaptığı Said Halim'e verdiği değeri göstermesi bakımından değerlidir.

Devletin üst kademelerinde görev alırken sosyal meselelere de kafa yoran Said Halim Paşa'nın en çok bilinen eseri *Buhranlarımız*'dir.

Said Halim Paşa'nın 1919'da Buhranlarımız adı altında basılan eseri, daha önce tek tek yayımlanmış ve bir kısmı Sebilürreşad mecmuasında neşredilmiş 7 kitapçıktan oluşmaktadır: Meşrutiyet, Mukallitliklerimiz, Buhran-ı Fikrimiz, Buhran-ı İctimaimiz, Taassup, İnhitat-ı İslâm Hakkında Bir Tecrübe-i Kalemîyye, İslâmlaşmak. Kaynaklarda verilen bilgilere göre Paşa, eserlerini Fransızca kaleme almış, daha sonra bunlar Türkçeye tercüme edilmiştir. M. Ertuğrul Düzdağ, Buhranlarımız'ı sadeleştirerek ve baş kısmına yazarın hayatı, eserleri hakkında söylenenleri ihtiva eden bir giriş, sonunda da geniş ve değerli dipnotlar koyarak neşretmiştir (Kara, 1987, s.76).

Paşa, bu eseriyle İslamcılık fikrinin önemli temsilcilerinden kabul edilmiştir.

Said Halim Paşa'nın İslamlaşmak adlı küçük kitapçığı önemlidir. Batılı düşüncelerin Osmanlı ve Müslüman toplumlarını kontrol edilemez bir şekilde ahlaki erozyona uğrattığı bunun da toplumda yabacılışmalara, İslam'dan uzaklaşmalara neden olduğunu ifade etmektedir. Bundan dolayı bu eserinde eğitimde, yönetimde, toplumda ve politikada İslam'a yönelmenin kurtuluş olacağını söylemektedir. Müslümanlar tüm değişimlerle ve bozulmalarla baş edebilir (Sevil, 2005, s.52).

Eserlerinden yola çıkan araştırmacıların üzerinde ittifak ettikleri gibi Said Halim Paşa her şeyden önce düşüncelerini sistematik bir zemine oturtturarak tartışmayı yeğlemiştir. O, kavramları oluşturduğu düzen içerisinde alt başlıklara ayırarak savunduğu İslamcılık fikrini Batı medeniyeti ile karşılaştırıp neyin olması ve neyin olmaması gerektiğini ifade etmeyi tercih etmiştir.

Son Dönem Osmanlı aydınları arasında İslami muhafazakârlığın en önemli ismi olarak Said Halim Paşa gösterilir. Çağdaşı olan diğer İslâmcıların aksine Batı'dan alınan kültür unsurlarının İslâmi/millî bünyeye uymadığını ve Osmanlı'nın ihtiyaçlarını karşılayamayacağını söyleyen Said Halim, her milletin kendi düstur ve ananeleri sayesinde terakkî edeceğinden emindir (Duran, 2004, s.131).

Paşa, medeniyete değil, sorgusuz sualsiz kopyalanan moda gibi unsurların şekillendirdiği kültür ithaline karşıdır.

Mehmet Âkif Ersoy

Safahat'ın şairi Mehmet Âkif Ersoy, 1873 yılının Kasım veya Aralık ayında İstanbul Fatih'te Sarıgözel civarındaki Sarı Nasuh Sokağı'ndaki bir evde dünyaya gelmiştir. Babası Arnavutluk'tan gelip İstanbul'a yerleşen Fatih Medresesi Müderrislerinden Mehmed Tahir Efendi'dir. Dört yaşındayken Emir Buharî Mahalle Mektebine başlayan Âkif, Fatih Merkez Rüşdiyesi, ve Mekteb-i Mülkiyenin lise kısmını bitirmiştir. Babasının vefatı ve ardından evlerinin yanması üzerine Mekteb-i Mülkiyenin yüksek kısmına devam edemeyeceği ortaya çıktıktan sonra yatılı olan Halkalı Baytar Mekbebine girip buradan 1893'te birincilikle mezun olmuştur. Aynı yıl Umur-ı Baytariye ve Islâh-ı Hayvanat Umum Müfettiş Muavinliği görevine atanan Mehmet Âkif Ersoy, bu görevi münasebetiyle Anadolu, Rumeli ve Arabistan'ı dolaşmış; 1908'de Darulfünunda edebiyat hocalığı görevine getirilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Ebulala Mardin ve Eşref Edip'in birlikte çıkardıkları Sırat-ı

Müstakim mecmuası yazar kadrosunda yer almıştır. Balkan Savaşı'nın sonlarında kurulan Müdafaa-i Milliye Heyeti Neşriyat Şubesi'ne aza tayin edilmiş, I. Dünya Savaşı'ndan hemen önce 1913'te Mısır ve Hicaz'a gitmiştir. Savaş başladıktan sonra Almanya'daki esirlerin durumunu gözlemek göreviyle Teşkilât-ı Mahsusa tarafından önce Berlin'e, daha sonra da Osmanlı'ya bağlılığı ile tanınan Necid Emiri İbnürreşid'e gönderilmiştir. Yolda iken Daru'l Hikmeti'l İslâmiyyenin başkâtipliğine atanmış, vazife dönüşü bu görevine başlamıştır. İzmir'in işgalinden sonra Batı Anadolu'da yer yer beliren direnmeleri güçlendirmek için Balıkesir'e gitmiş, vaazlarla halkı aydınlatmıştır. "Zaman zaman Eskişehir, Burdur, Sandıklı, Dinar, Afyon, Antalya, Konya, Kastamonu gibi şehirlerde halka ve diğer mebuslarla beraber cephelerde askerlere hitaben Milli Mücadele'yi teşvik eden konuşma ve vaazlarını sürdürmüştür." (Okay-Düzdağ, 2003, s.434) Bu gibi faaliyetlerinden dolayı Daru'l Hikmeti'l İslâmiyye'deki görevine son verilmiş, (25 Aralık 1920) İstanbul'un işgali sonrası 9 Mayıs 1920'de Ankara'ya gelip Burdur Milletvekili seçilerek Türkiye Büyük Millet Meclisine girmiştir. Konya ve Kastamonu'da vaazlar vermiş, Ankara'ya döndüğünde de Tacettin Dergâhı'na yerleşmiştir. 1922'de Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti bünyesinde kurulan Tedkikat ve Telifat-ı İslâmiyye Heyeti'ne seçilmiştir. 1923'te ise Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanması üzerine İstanbul'a dönmüştür.

Mehmet Âkif, Ankara'nın gittikçe Milli Mücadele'nin amaçlarından uzaklaştığını gördü, bunun üzüntüsüyle sarsıldı. Bu ruh hali içinde Abbas Halim Paşa'nın davetlisi olarak 1923 sonbaharında Mısır'a gitti. Kışı orada geçirdi. 1926 yılına kadar kışları Mısır'a gitti, yazları Türkiye'ye döndü. 1926-1936 yıllarını ise Türkiye'ye hiç dönmeden Mısır'da geçirdi. Câmîatü'l Mısıriyye'de Türk edebiyatı dersleri okuttu. Mısır'a yerleşmeden TBMM'ce kendisine sipariş edilen Kur'an tercümesi üzerine bir müddet çalıştı ise de daha sonra bütünüyle bu işten vazgeçti. 1935'te karaciğerinden rahatsızlandı. Memleketine olan hasreti iyice artmıştı. Mısır'da ölmekten korkuyordu. Nihayet 1936 yaz başında İstanbul'a döndü. Fakat hastalığı çok ilerlemişti. Bir müddet tedavi gördü, istirahat etti. 27 Aralık 1936'da vefat etti. Edirnekapı Mezarlığı'nda çok sevdiği yakın arkadaşı Babanzâde Ahmed Naim Efendi'nin yanına başına defnedildi." (Kara 1987, s.312) Mehmet Âkif Ersoy'un 7 şiir kitabı yayın tarihlerine göre şunlardır: Safahat (1911), Hakkın Sesleri (1913), Fatih Kürsüsünde (1914), Hatıralar (1917), Âsım (1924) Gölgeleler (Mısır 1933). "Safahat adı altında bütün şiirlerinin toplu baskısı Ö. Rıza Doğrul tarafından yapılmıştır.(1943) M. Ertuğrul Düzdağ 9. Baskıyı gözden geçirmiş ve böylece Safahat daha doğru ve düzgün hale gelmiştir (Kara 1987, s.312).

İstiklâl Marşı'mızın şairi bu eseriyle İslamcılık düşüncesinin yol en azından hissî yol haritasını çizen bir düşünür manzarası göstermiştir.

Safahat'ta yer alan şiirleri temelde üç başlık altında toplamak mümkündür: "Fatih Camii'nde dini lirizmi, Hasta'da toplum sorunları karşısındaki ıstırapı, Tevhid-yahut-Feryad'da da metafizik (kelami) duygu ve duraksamaları yer alır. Bundan sonraki şiirler değişik konu ve temalarla, fakat az çok bu üç şiirin gösterdiği program çerçevesinde hemen hemen bütün Safahat'a yayılmıştır."(Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi 2010, s.410) Özellikle Fatih Kürsüsünde adlı Dördüncü Safahat'ta İslam dünyasının perişanlığını, geri kalmışlığını ele alarak buradan çıkış yolunun sadece çalışmakla mümkün olabileceği üzerinde durur.

Âkif, fikirleri olduğu kadar Türkçeye kattığı büyük değer ile de yerli ve millî olmanın dilde kitabını yazmıştır.

Muhitimizde sadece din şairliğinin bayraktarı tanıtılan ve bu koyu Müslümanlığı dolayısıyla İslam vahdetini kendine ideal kabul ettiği için Türkçülük gibi milliyet cereyanlarını; Arnautların ve Arapların yaptıkları gibi kavmiyet iddialarını muzır gören Mehmet Âkif'te koyu bir Türkçülük dahi bulunuşunu işaret edişimiz garip telakki edilmesin. En ilerideki Türklerimiz de dahil olarak Türk nazmına, hem de yabancı addedilen aruz gibi bir veznin içinde, hiç kimse onun kadar Türk şivesini koymaya, Türk hançeresinin sesini o vezinlerin mısralarına yerleştirmeye muvaffak olamadı (Sevük 1932, s.277).

O, hayatı boyunca İslam birliğinin sağlanmasını savunmuş, tıpkı Said Halim Paşa gibi Müslümanların ümmet bilinci içerisinde hareket ederek Batı'nın zehirli kültür emperyalizminin karşısında durmuştur.

Safahat ve Buhranlarımız

Yaşamlarından anlaşılacağı üzere her iki isim fikir mücadeleleri, eserlerinde ele aldıkları temel felsefe, İslam dünyasındaki tesirleri, Arapça ve Fransızcaya hâkimiyetlerinin de sağladığı entelektüel birikimleri bakımından dikkate değer bir benzerlik göstermektedirler. Bu açıdan iki ismin en çok bilinen eserlerinin karşılaştırılması, alanla ilgili olanlara yeni bir kapı açacaktır.

Buhranlarımız düz yazı, Safahat ise şiir formunda kaleme alınmıştır. Şiir türünün arkasında fikrin aranıp aranmayacağı tartışmaya muhtaç bir konudur. Ancak "Edebi eserde dikkat çekilen içeriğin toplumun bir yansıması olduğu düşünülduğünde türü ne olursa olsun bu içerikle toplumsal meseleler arasında çok çeşitli yönlerden ilişki kurulabilir." (Tüzer-Hüküm, 2022, s.3) Mehmet Âkif Ersoy'un Safahat adlı eseri elbette salt bir fikir kitabı olarak incelenemez. Zira şairlik yönü, imgelem gücü, şiirinin dış yapısındaki üstünlük onun sanatının yüksekliğini göstermesi bakımından değerlidir. Ümmet için kafa yoran, çareler arayan, her satırında, yaşanan problemlerin kaynağına inmeye gayret eden çok yönlü şair Âkif, manzumelerini sadece sanat güzelliği gayesiyle oluşturmuş olamaz. Aksine "Herhangi bir sanat endişesi gütmeden, sadece doğruyu söylemek amacını taşıdığını «sözüm odun gibi olsun hakikat olsun tek» mısrasında dile getirir." (Enginün, 2012, s.594) Onun eserinde güçlü bir söylemin yanı sıra dolgun bir içerik ve bu içerikle şiir sanatının ufuklarının fethedilmesinin yanı sıra devirleri aşan sarsılmaz bir iman gücünü gözlemlemek, alanla ilgili her araştırmacının üzerinde ittifak edeceği bir husustur. "Bir aşk ve iman, ümit ve huzur, sabır ve tahammül, bu toprakların altında bile bir refah sığınağına inanmaktan mütevellit mesut bir inanış terennüm ettirir." (Nazif, 2016, s.56) Şiir ufukları alabildiğine geniştir. Onun şiirinde bir yanda derin bir düşünüş diğer yanda kitlelere feyiz veren engin bir idealizm ve haykırış göze çarpar ki bu ikisini bir potada eritmek her sanatkârın yapabileceği bir iş değildir.

Yukarıda da değinildiği gibi iki isim ve iki farklı türde yazılmış eser arasında bağlantı kurmanın temellendirilmesi bakımından incelediğimiz *Buhranlarımız*'ın sonunda Şair Mehmet Âkif Ersoy'un yazdığı *İslâmlaşmak* ve *İslâm'da Teşkilât-ı Siyasiyye* adlı makalelerinin (Buhranlarımız 1970, s. 167) yer alması dikkat çekicidir:

İslâmlaşmak (İstanbul 1337) Said Halim Paşa'nın Fransızca kaleme aldığı bu risale Sebülürreşââd'da Mehmet Âkif tarafından Türkçeye çevrilerek neşredilmiş, daha

sonra Paşa'nın altı risalesiyle birlikte Buhranlarımız adlı kitapta da yayımlanmıştır.(İstanbul 1335-1338) İslâm'da Teşkilât-ı Siyasiyye Said Halim Paşa'nın Malta'da sürgünde bulunduğu sırada Fransızca yazdığı eser, devrin özelliği sebebiyle 'Milli Hâkimiyet' bölümü hariç Âkif tarafından tercüme edilerek Sebilürreşâd'da neşredilmiştir (Okay-Düzdağ, 2003, s.438).

Her iki isim de Asr-ı Saadet'te ilkeleri uygulanmış hayat görüşü ve dünya nizamının kendi yaşadıkları devirde de toplumsal hayatın tüm katmanlarına hâkim kılınmasıyla var olan sorunların çözüleceğine inanmış ve bunu büyük bir azimle savunmuşlardır.

İncelenen kaynaklarda Said Halim Paşa ve Mehmet Âkif Ersoy ile ilgili olarak İslamcılık bağlamında bir kıyaslamanın yapılmadığı görülmektedir. Örneğin Said Halim Paşa'nın vefatının 100. Yıldönümü münasebetiyle Mayıs 2021'de Zeytinburnu Belediyesi tarafından basılan *Said Halim Paşa Kitabı*'nda (Said Halim Paşa Kitabı, 2021) 66 adet bildiri bulunmasına rağmen *Safahat* ve *Buhranlarımız* karşılaştırmasına yer verilmemiş olmasının büyük bir eksiklik olarak önümüzde durduğu bir gerçektir.

Her iki düşünür de (Mehmet Âkif Ersoy ve Said Halim Paşa) İslam'ı bir inanç sistemi olmasının yanı sıra bir dünya nizamı olarak değerlendirmek ve çağın problemleri ile karşı karşıya getirmek suretiyle toplumsal sorunlara çözümler üretmeye çalışmışlardır. Onlara göre İslam, dünün ve bugünün olduğu kadar yarının da insanına hitap eden ebedî bir cevherdir. Bu cevherin değeri daima bilinmeli, karşı karşıya kalınan her sosyal problemin temelindeki amiller ondan faydalanılarak aşılmalıdır. Huzura kavuşmak için İslam'ın insanlığa değil, insanlığın İslam'a ihtiyacı vardır, fikri birleşme noktaları olmuştur. "Âkif'e göre medeniyetin gerçek kaynağı Müslüman Doğu'dur. Ona medeni üstünlüğü kaybettiren sebepler, asırlardır süren «dini taassup, cehalet, sebatsızlık, tembellik ve kendine güvensizlik»tir. Yoksa, İslâm dini ilerlemeye asla engel değildir." (Akyüz, 2022,s.138). Tıpkı Mehmet Âkif Ersoy gibi Said Halim Paşa da gerçek medeniyetin İslam'ın özünde saklı olduğuna tam olarak iman etmiştir.

Said Halim Paşa merhum -pek çoğumuz gibi amelde kusuru olmakla beraber-mûtekid, mütedeyyin, din-i mübin-i İslâm'a hürmetkâr idi. Hakiki medeniyetin o yüce dinde tecelli ettiği -riyâ ve gösterişten uzak ve samimi olarak- inanmıştı. Hacim itibarıyla küçük, fakat mânen büyük olan risalelerinde kanaatini ortaya koymaktadır (Buhranlarımız, 1970, s.16).

Ertuğrul Düzdağ'ın bu değerlendirmesinin ışığında yaşam tarzları ve hayat görüşleri itibarıyla de her iki ismin karşılaştırmasının yapılmasının isabetli olacağı bir gerçektir.

Tarihçilerin üzerinde büyük oranda ittifak ettikleri üzere 1699 Karlofça Antlaşması ile Duraklama Dönemi'ne, 1792 Yaş Antlaşması ile de Gerileme Dönemi'ne giren Osmanlı İmparatorluğu; giderek güçlenen Avrupa'nın ve Rusya'nın saldırılarına maruz kalmaktaydı. Devlet, içte ve dışta birçok sorunla mücadele etmekteydi. Osmanlı aydını bu can sıkıcı durumdan kurtulmak için reçeteler oluşturmanın gayreti içindeydi.

Birinci Meşrutiyet ilan edildikten sonra fazla uygulama imkânı olmamış ancak etkisi oldukça yüksek olmuştur. Tanzimat Fermanı ile başlayan yapısal değişiklikler Osmanlı'nın çöküşünü durdurmaya yetmemiştir. Bu dönemde ortaya çıkan Osmanlıcılık ve Batıcılık düşünce akımları sürekli çare aramaya devam etmişlerdir. Bu şekilde yayın İkinci Meşrutiyet'te daha serbest bir ortama kavuşmuştur. Artık ülkenin kurtuluşu için farklı düşüncelere sahip aydınlar,

görüşlerini derneklerde, gazete ve dergilerde özgürce savunmaya başlamışlardır. Bu özgür düşünce ortamında Tanzimat'tan beri Osmanlı aydınlarının gündeminde olan Osmanlıcılık ve Batıcılık akımlarının yanı sıra İslamcılık ve Türkçülük akımları da gelişmiştir. Yusuf Akçura İkinci Meşrutiyet döneminin öne çıkan Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük düşünce ve siyaset tarzını Üç Tarz-ı Siyaset olarak ele almıştır. Ziya Gökalp ise bu dönemde ülkenin kurtuluşu ve gelişmesi için önemli gördüğü Garpcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarını bir arada değerlendirmiştir (Atasoy, 2019, s.18).

Bu akımların bittiği noktayı kozmik olarak gün, ay ve yıl şeklinde kesin çizgilerle ayırmak oldukça güçtür. Osmanlıcılık akımının Balkan Savaşları sonucunda idaresi altındaki tebaadan bazı milletlerin bağımsızlıklarını kazanma yolunda başarıya ulaşmaları ile etkisini kaybettiğini söylemek mümkündür. İslamcılık akımının ise I. Dünya Savaşı sırasında savaşılan ve Müslümanların oldukça yoğun olarak yaşadığı cephelerde özellikle Arap kabilelerin bazılarının devlete karşı takındıkları olumsuz tutum nedeniyle aydınların gözünde hayal kırıklığı ile sonuçlanmaya başladığını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluş reçetelerinden birisi İslamcılık

İlk defa Yeni Osmanlılar arasında gündeme gelmiş, II. Abdülhamit döneminde faydacı bir politika olarak değerlendirilmiş, II. Meşrutiyet'ten sonra ihya ve ıslah çizgisinde bir İslam düşüncesinin yanı sıra alternatif bir devlet ve toplum yönetimi projesi olarak Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar varlığını sürdürmüştür (Özcan, 2003, s.60).

Ancak Cumhuriyet döneminde de bu akımın bazı ilkelerini verdikleri mesajlar ile devam ettiren şair ve yazarların varlığı bir gerçektir.

Her ne kadar doktriner bir bütünlük ifade eden bir tanımı olmasa da gazete ve dergilerde çıkan İslamcı fikriyatın temel çerçevesini, inanç, ibadet, ahlâk, felsefe, idare, siyaset, iktisat, hukuk ve eğitim alanlarında İslam'ı bütün bir hayat nizamı olarak yeniden hâkim kılmak ve Müslümanları medenileştirmek oluşturur (Özcan, 2003, s.63).

İslamcılık fikrinin ortaya çıkış sebeplerine bakıldığında en başta Müslümanların ilim ve teknoloji ile bireysel gelişim bakımlarından Batı karşısındaki geri kalmışlıklarından kurtulmaları gayesi görülmektedir.

İslamcıların siyasi görüşleri, bütün dünya Müslümanlarının Avrupa sömürgesi olmaktan, ayrıca kendi üzerlerindeki müstebit idarelerden kurtulmaları, istiklâllerine kavuşmaları şu veya bu şekilde bir birlik teşkil etmeleridir. Fikri planda da amaç hurafeler, Batı taklitçiliği, cehalet, tembellik gibi olumsuzluklar arasında İslam'ı; Asr-ı Saadet'teki kaynaklarına inerek tanımak, akîde ve ahlâkça tavizsiz yaşamak, çağın problemlerine din çerçevesinde çözüm bulmaktır (Okay, 2022, s.48).

Bunlara ilave olarak Batı'nın empoze etmeye çalıştığı pozitivist ve materyalist düşünceye karşı dinî inanç temelli bir antitez geliştirmek arzusu, Tanzimat ile birlikte özellikle Fransa ve İsviçre'den kopyalanarak adapte edilen kanunlara karşı özellikle Müslüman halkta gelişen yüksek hassasiyetin meydana getirdiği tepki, güçlenen Batı'nın zorbalıkla İslam coğrafyalarını rahatsız etmesi ve müminlerin hatırı sayılır bir çoğunlukta yaşadıkları

Hindistan gibi yerlerde sömürgeler kurması, buralardaki insanların Osmanlı Halifesi'nden yardım istemeleri bu düşüncenin canlanmasında tetikleyici unsurlar olarak ifade edilebilir. Bütün bu gelişmeler üzerine bir kısım aydınlarda İslamî dayanışma düşüncesiyle yeni bir idealizmin gelişmesi de tabii olarak gözlemlenebilir. "Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk defa 10 Mayıs 1869'da Hürriyet gazetesinde dile getirilen İttihad-ı İslâm kavramı 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşına kadar bir kitle ideolojisine dönüştürülmüştür"(Okay, 2022, s.48). Gelenekle harmanlanmış bir vaziyette yaşanmakta olan İslam'ı, İslamcılık fikriyle yeniden ele alan aydınlar; İslamiyet'in akla uygun bir din olduğunu, gelişmeye ve ilerlemeye asla engel teşkil etmediğini; Batı'nın ilim ve teknolojiye yükselmesini sağlayan kurumlar ile orada yücelmekte olan bilimin seçmeci bir anlayışla alınabileceğini savunmuşlardır. Bu düşünceleri savunanlar, Müslüman coğrafyalarda yaşayanların geri kalmalarının asıl sebebinin gelenekselleştirilen din ve İslam'dan önceki devirlerden kalan hurafeler olduğunu değerlendirmelerinde dile getirmişlerdir. Onlara göre tek çare Kur'an'ın özüne, Hz. Peygamber'in yaşama tarzı ile hayata geçen ve insanlığa yol gösteren sünnetine dönmektir. Örneğin hikmet geleneğini yazdığı *Lügatçe-i Felsefe* ile canlandırmaya çalışan İsmail Fennî, diğer İslâmî yazarlar Şehbenderzade Ahmet Hilmî ve Şeyhü'l-İslam Musa Kâzım'a göre İslamcılık bir öze dönüş ve modernleşme hareketidir. "İslâm'la iç içe geçmiş hurafeler, atalet ve cehaletten kurtulmak asli kimliğe zarar veren taklitçilikten uzak durmak temel felsefedir" (Okay, 2022, s.65). İslamcılık fikrini hararetle savunan düşünürler, Batı karşısında içine düşülen zayıflıktan kurtulmanın ancak dinin asli kaynaklarını anlayıp uygulamakla mümkün olabileceği görüşünde birleşmişlerdir. "İslamcılık görüşü, insanın ortak sıkıntısı olarak aidiyet probleminin çok derinden hissedildiği ve fakat olanları manalandırıp çözüm üretmede etkisiz kalan, küskün ve kötümser bir ruh halinin şekillendirdiği bir perspektife oturmaktadır"(Çağlayan, 2010, s.42) İslamcılık bir sancının sonucu olarak doğmuş, dinin aslına döndürülerek günün meselelerine çözümler üretmedeki etkisinin artırılmasını savunan bir ideolojiye bürünmüştür. "İslamcı düşünüşün Meşrutiyet'ten devreden mirasında, sağ ideolojilerle telif edilmeye müsait güçlü bir damar vardı. Bu mirasın en derli toplu eseri sayabileceğimiz Buhranlarımız'da Said Halim Paşa, elitist-otoriter bir politika anlayışı ortaya koyar"(Bora, 2023, s.438). Said Halim Paşa, ortaya koyduğu eserde düşüncelerini temellendirerek yeni şeyler söylemenin gayreti içerisindeydi.

İsmail Kara'ya göre İslamcılık düşüncesinin yol haritasını maddeler halinde şu şekilde izah etmek mümkündür:

1. Müslümanları hurafelerden, gelenekselleşmiş din düşüncesinden kurtararak saf bir imanla buluşturmak.
2. Eğitim alanında yenileşmeyi sağlayarak modası geçmiş ilimlerle meşgul olmak yerine toplumu yükseltecek ve Batı ile rekabet etmeyi sağlayacak yeni bir İslâm yorumunu Kur'an ve sünnet temelinde ortaya koymak.
3. İslâm'ı izah ederken yeni bir terminoloji kurmak,4. Asırlardır Müslümanları bir lokma bir hırka görüşü ile edilgin hale getiren tasavvuf gibi düşünceleri ve bu düşünceleri savunan tarikatların ortadan kaldırılmasını ya da ıslah edilmesini temin etmek.
5. Batı ile rekabetten Müslümanları alıkoyan pasif yaşam tarzına, eylemsiz tevekkül anlayışına, sorunları düzeltmek için sorumluluk almamaya ve çözüm üretme konusunda hiçbir çaba sarf etmemeye karşı aksiyoner bir tavırla harekete geçmek.
6. Yeni bir cihat anlayışı ile savaşı sadece meydanlarda değil ilim, felsefe, eğitim, hukuk ve sosyal alanlarda vermek (Kara, 1987, s.LXV).

İslamcılık akımının bu genel çerçevesini hem Mehmet Âkif Ersoy'da hem de Said Halim Paşa'da bulmak mümkündür. "Âkif'in şiirlerinde bütün olarak sosyal eleştirinin dayandığı temel fikirler şunlardır: 1. Dinin hurafelerden arındırılması. (Âkif sık sık dinin akılcı yönüne dikkat çeker.) 2. İslâm âleminin perişan durumu. 3. Tarih duygusu. (Facialar şaire maziye hatırlatır.) 4.Sosyal bozuklukların teşhiri" (Enginün, 2012, s.601). Bir devlet adamı gözüyle olaylara bakan Said Halim'de de -küçük farklılıklar hariç- dinin ilkelerinden uzaklaşmanın İslam dünyasındaki buhranın yaşanmasına gerçek bir sebep olarak ele alındığını söylemek yanlış olmayacaktır. "Cemaleddin Efgani ile başlayan yeni İslâmcılık çılgını, Mısır'da Muhammed Abduh izinden giden Ferit Vecdi, Kazanlı Musa Carullah, Hindistan'da İkbâl tarafından geliştirildi. Türkiye'deki etkileri Sebilürreşad yazarlarına yansıyan bu yeni bakış açısına sahip isimler asrın icaplarıyla dinin inancı arasında ahenk kurmaya çalışmışlardır." (Ülken, 2021, ss.396-397) Oldukça fazla taraftarı olan İslamcılık akımı bu dönemlerde giderek gelişme göstermiş ve kitleleri etkilemiştir.

Said Halim Paşa, 1800'lü yılların sonundan itibaren devletin en üst kademelerinde olmuş, imparatorluğun kaderini etkileyen kararlarda yetki sahibi bir yöneticidir. Bu sebeple tespitleri doğrudan tartışmalı bir dönemin kilit bir tarihî şahsiyetinin ilk elden bilgi ve yorumlarıdır. Her ne kadar fikirleri "İslamcılık" çerçevesinde tefsir ediliyorsa da ortaya koyduğu metinlerin özgün yönleri vardır. Bu fikirlerin tekrarları ve politik sınırlılıkları göz ardı edildiğinde özgün bir "sosyal teori"nin uç verişi olarak okunması mümkündür. Halim Paşa'nın Batı'da eğitim almış olması, onun; muarızlarının İslamcılığı eleştirmek için kullandıkları "taassup" fikrini aşmış olmasını sağlar. Osmanlının devlet yapısı, sosyal hayat ve devlet organizasyonu arasındaki ilişki, İslam dünyasının geri kalma nedenleri, Osmanlılık, bürokrasi, toplumsal ahlak, eğitim ve Batılılaşma Said Halim Paşa'nın temel problemlerini oluşturur (Hüküm, 2021, s. 652).

Said Halim Paşa'nın *Buhranlarımız* adlı eseri 1910-1921 yılları arasında yayımlanan yedi adet kitapçıktan oluşmaktadır. Bu serinin altıncı kitabı, *İslâm Hakkında Bir Tecrübe-i Kalemiyye* adını taşır ki yazarın diğer risalelerini de birer kalem tecrübesi olarak tanımlamak mümkündür. Bugünkü edebî tür sınıflandırması içerisinde bu yazıları deneme türü ile özdeşleştirmek uygun olacaktır. Bu çalışmada *Buhranlarımız* adlı eserdeki yazıları, İslamcılık fikri bağlamında metinden hareketle ve öze dayalı olarak *Safahat* ile karşılaştırmak amaçlanmaktadır. Edebî inceleme yöntemi bakımından iki farklı türde yazılmış metnin birbiri ile kıyaslanıp kıyaslanamayacağı tartışmaya muhtaç bir konudur. "Elbette karşılaştırma rastgele iki eser üzerinde yapılmaz, söz konusu eserlerin karşılaştırılabilir özellik göstermesi istenir. Bu özellik konuda, motifte, anlatım tekniğinde benzerlik, etkilenme vb. ilişkiler varsa mevcuttur" (Aytaç, 2001, s.9). Her iki eserin de savunulan görüşler bakımından birbirini etkilediğini söylemek yerinde olacaktır.

Safahat, 1911-1933 yılları arasında yayımlanmış yedi kitaptan oluşmaktadır. Her biri fikirleriyle çağları aşan ve başucu kitabı niteliğinde olan bu eserlerde Mehmet Âkif Ersoy: "Kendimi milletimin huzurunda gördüğüm günden beri sanattan ziyade cemiyeti düşünmek istedim." diyerek şiirini bir fikrin hizmetine vermiştir" (Okay, 1998, s.16). Hem Said Halim Paşa hem de Mehmet Âkif Ersoy, İslamcılık bağlamında birçok noktada ortak özellikleri olan en önemli eserlerini -*Buhranlarımız* ve *Safahat*'ı- ortaya koymuşlardır. Bu iki eserdeki İslamcılık görüşünün yansımalarını metinler bağlamında tespit etmek yararlı olacaktır. Said Halim, bir düşünce adamı tavrıyla devletin ve milletin bekasının yanı sıra

dünyanın daha yaşanabilir hale gelmesi, sosyal sorunlara derman olması bakımından İslamcılık fikrini eserinde sonuna kadar savunmuş bir ideolog olarak karşımızda durmaktadır.

Hristiyan kavimlerin bizim idaremizden, bizim topraklarımızla, yani Balkanlar'daki hâlis Türk şehirleriyle birlikte kopmak, ayrılmak yolunu tuttukları bir devrede, Türk iktidarını hiç olmazsa İslâm Birliği gibi hâlâ muazzam bir topluluğun üstünde yaşatmak Âkif'e göre bizim hem toprak büyüklüğümüzü hem de hudutlarımızı koruyacak faydalı bir siyasetti (Banarlı, 1998, s. 1153).

İstiklâl Marşı şairimizin "Görmeyi arzu ettiği iki hedefi vardı: Biri vatanın düşmandan kurtulmasıydı. Bu uğurda rahatını, maaşını, ailesini, İstanbul'u terk etmiş, fiilen Milli Mücadele hareketine katılmıştı. İkinci hedefi ise İslâm idealinin gerçekleşmesiydi" (Okay, 1998, s.22). Yakın arkadaşı Said Halim Paşa gibi İslâm'a gerçek manada dönüşün, buhrandan çıkışın tek yolu olduğunu savunan "Mehmed Akif, İslâm idealinin şairidir. Doğrudan doğruya İslâm'dan bahsetse de bahsetmese de Safahat'ın tamamı bu felsefe üzerine kurulmuştur" (Okay, 1998, s.22). Güçlü bir felsefe ve dünya görüşü üzerine inşa edilen şiir kitabı *Safahat*'ı bir diğer düşünce eseri *Buhranlarımız* ile karşılaştırmanın her iki müellifi de daha iyi anlamak bakımından yararlı olacağı muhakkaktır.

YÖNTEM

Bu çalışmada Said Halim Paşa'nın *Buhranlarımız* ve Mehmet Âkif Ersoy'un *Safahat* adlı eserleri, kavmiyetçilik, taklitçilik, Batı'ya alternatif olarak değerlendirilen Japon medeniyeti, edebiyatta muhit, manevi vatan, aile, hurafeler, İslam toplumlarının geri kalma sebepleri gibi İslamcılık göstergeleri bakımından birbirleriyle karşılaştırılarak bunların çoğu zaman bir paralellik arz eden yönleri ele alınmış ve konu ile ilgili olarak yapılan çalışmalardan da kaynak gösterilmek suretiyle yararlanılmıştır.

SAFAHAT'TA VE BUHRANLARIMIZ'DA ELE ALINAN KAVRAMLARIN İSLAMCILIK GÖSTERGELERİ BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

1. Kavmiyetçilik

Said Halim Paşa *İslâmlaşmak* başlığı ile yazdığı 1918 (H. 1334) tarihli yedinci kitabında devletleri parçalayan, milyonlarca insanın ölmesine sebep olan I. Dünya Savaşı'ndan ırka dayalı kavmiyetçilik fikirlerini sorumlu tutar:

Bugünkü medeniyetin bütün ruhunu ve içyüzünü anlamak için, Dünya Harbi'ni doğuran sebepleri hatırlamak, medenî milletlerin birbirlerini mahvetmek için kullandıkları tahrip vasıtalarını göz önüne getirmek ve gösterdikleri -şimdiye kadar işitilmemiş- vahşeti, şiddeti düşünmek kâfidir. Dört senedir bu korkunç sahnenin içinde bulunuyoruz. Bu sahne bize, pek az bulunur bir talâkatle şunları öğretiyor: «Millî bencillik esasına dayanmakla iftihar eden bugünkü medeniyet, en müthiş bir vahşetin, yeni ve zararlı şeklinden başka bir şey değildir... Bu medeniyet fevkalâde gelişmiş bir san'atın eşsiz bir eseridir. Bu san'at insanlara, şimdiye kadar görülmemiş bir mükemmeliğe olarak bütün vasıtaları hazır etmiştir. İnsanlar ise bu sâyede en ilkel hislerini teskine, en zararlı temâyülleri tatmine muvaffak oluyorlar. Üstelik bu vahşî his ve temâyülleri tasavvurun üstünde bir dereceye vardırıyorlar (Buhranlarımız,1970, s.160).

Paşa'nın bu cümlelerinden anlaşılacağı üzere onun karşı olduğu kavmiyetçilik düşüncesinin temelinde millî bencillik vardır. Kendisinden olmayana yaşama hakkı tanımama, elindeki tüm vasıtaları sadece kendi ırkının refahı için kullanma, başka milletten olanlara vahşet hisleri ile saldırma güdüsü, felâketin kapılarını aralamış ve tarihi kaynaklarda geçtiği şekliyle I. Dünya Savaşı'nda yaklaşık sekiz milyon insanın ölümüne ve yirmi milyon insanın da yaralanmasına sebep olmuştur. "Mehmet Âkif ise, insanlar arasında kavmiyet farkı gözetilmesini istemeyen, bunu İslâm birliği idealinin gerçekleşmesi için en büyük tehlike sayan Pan-İslâmistler'e dahildir; böylece, yeni yetişen, memlekette hakim bulunan Türkçülük cereyanı temsilcilerinden, bunu benimseyen edebi şahsiyetlerden uzaklaşmış oluyordu" (Tansel, 1991, s58). İlk baskısı 1912 yılında yapılmış ve 1502 mısradan oluşan Süleymaniye Kürsüsünde adlı kitabında Mehmet Âkif Ersoy, Sait Halim gibi ırkçılığa varan kavmiyetçiliğe hücum ederek bu düşünceyi İslâm'ın özüne ters bulur. "Safahat'ta 'kavmiyet' ve 'milliyet' kavramlarını birbirinden ayırmış, bunlardan 'ırkçılık' manasını verdiği ilkine İslâm'a aykırı olduğu ve devletin parçalanmasına sebebiyet vereceği için karşı çıkmıştır" (Okay-Düzdağ, 2003, s.436). Aşağıdaki dizeler Âkif'in bu konudaki düşüncelerini kendi ağzından ortaya koyması bakımından önen arz etmektedir.

Fikr-i kavmiyyeti şeytan mı sokan zihnimize?

Birbirinden müteferrik bu kadar akvamı,

Aynı milliyetin altında tutan İslâm'ı,

Temelinden yıkacak zelzele kavmiyettir.

Bunu bir lâhza unutmak ebedi haybettir.

Arnavutlukla, Araplıkla bu millet yürümez....

Son siyâsetse bu, hiç böyle siyâset yürümez.

...

Girmeden tefrika bir millete, düşman giremez;

Toplu vurdukça yürekler, onu top sindiremez.

...

İşte Fas, işte Tunus, işte Cezayir, gitti!

İşte iran'ı da taksim ediyorlar şimdi. (Safahat 1994, s.169).

Âkif'e göre emperyalizmin İslam dünyası üzerinde oynadığı aşağılık oyunlara karşı verilecek en güzel cevap, İslam bayrağı altında birleşmektir. Irka dayalı milliyetçilik düşüncesi (Kavmiyetçilik) İslam'ın ruhuna aykırı olduğu gibi çeşitli milletlerden oluşmuş Osmanlı İmparatorluğu'nu da içten çökerten ana sebep durumundadır. Bunun sonucu olarak İslam coğrafyası Osmanlı'dan başlayarak bir bir parçalanmakta Batı'nın böl-parçala-yut taktiği işlemektedir.

Müslümanlar gibi mazisi büyük bir kavmi,

Ebedi zillate mahkûm edemem doğrusu ben (Safahat, 1994, s.274).

Görüldüğü gibi şair İslamcılık ideali doğrultusunda ve Said Halim Paşa'nın *Buhranlarımız* adlı eserindeki düşünceleri ile aynı doğrultuda olmak üzere İslam toplumunu, topyekûn bir

kavim olarak değerlendirerek ırka dayalı ayrımcılığa değil, din temelinde birleşmeye çağırılmaktadır.

Nasılmış anlayınız, iddia-yı kavmiyyet?

Ne yolda mahv oluyormuş bakın ki millet! (Safahat, 1994, s.274).

İslam birliği ideali ile yaşamış Âkif, dinin özüne aykırı olarak gördüğü kavmiyetçilik fikrini son derece tehlikeli görür.

Mehmed Âkif, fikirlerini bir yandan Bâyezid, Fâtih, Süleymâniye camilerinde verdiği va'zlarla yaymaya başladı. Yalnız 1908'den sonra gittikçe hız alan, Balkan Harbi sıralarında büsbütün kuvvetlenen Türkçülük fikirleri onu düşündüren mes'elelerden biri oldu; çünkü, Ziya Gökalp ve arkadaşlarının bu husustaki neşriyatı, dolayısıyla kavmiyet fikrinin memlekette yayılması, İslâm birliği mefkûresinin gerçekleşmesine set çeken bir engeldi; bu cereyan, İmparatorluk'un sarsıldığı Balkan Harbi sırasında büsbütün tehlikeliydi (Tansel, 1991, s.57).

En büyük tehlike, asırlardır İslam'ın manevi sancağı gölgesinde ve Osmanlı'nın şanlı bayrağı altında yaşamış toplulukların fikren ayrılmaları ve bunun arkasının çorap söküğü gibi gelmesidir. "Balkanlar'da imparatorluktaki Hristiyan milletlerin milli bir hüviyetle ortaya çıkarak hükümet aleyhine isyan etmeleri ve ayrı birer milli devlet kurmaları, Müslüman halkın da gözlerini açtı" (Tansel, 1991, s.57). Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Balkanlar'da başlayan milliyetçilik hareketleri önce o bölgeyi devletin birliğinden koparmıştı. İrkçılığa düşüncesiyle girişilen hareketlerin milleti nasıl bir çaresizliğe sürüklediğini göstermesi bakımından bu dizeler önemlidir.

Said Halim Paşa *Buhranlarımız* adlı eserinin farklı yerlerinde bu konuya şu cümlelerle yaklaşır:

Zaten Osmanlı toplumunu teşkil eden millet ve ırklar arasında bir müddetten beri, bazı yabancı tesir-ve teşvikler sebebiyle millî ve irkî rekabet ve nefretlerin ortaya çıktığı kimseye meçhul değildi. Bu rekabet ve iddialar gerçeğe aykırı olduktan başka, Osmanlı unsurları arasında hüküm sürmesi gereken uyuşma ve dostluk hislerini de bozmaktadır. Evet, bu unsurların iddia ve rekabetleri adalete ve gerçeğe uygun değildir. Gerek tarafsız tarihler ve gerek bugünkü cemaatlerin halleri de ispat eder ki, Habsburglar'ın veya Romanof'ların memleketinde görülen millî rekabetler veya irkî nefretler Osmanlı diyarında hiçbir vakit mevcut olmamıştır (Buhranlarımız 1970 s.60).

Sait Halim, milletin birlik ve beraberliğine saldırı olarak değerlendirdiği kavmiyetçilik fikirlerinin bir virüs gibi bünyeye girmesinden rahatsızdır:

Bugüne kadar pek haksız olarak hakir gördüğümüz medeniyetimize muhabbet ve hizmet etmek lâzım olduğunu sonunda iyice anlayacağız. O medeniyet ki, hudutsuz bir imparatorluk kurarak, bozkırlarda şehirler meydana getirmiştir. Evvelce «ırk tetkiklerinde» bir konu olan «Türk» kelimesinden, Fransız, İngiliz, Alman kelimeleri kuvvetinde içtimaî ve siyasî bir varlık çıkararak Türk medeniyetini, irfanını ve ruhunu kabul eden her müslümana «Osmanlı Türküyüm» demek selâhiyetini kazandırmıştır (Buhranlarımız, 1970, s.77).

Osmanlı'nın birlik ve beraberliğini asırlardır sağlayan sebepleri maddeler haline getiren Paşa, meseleye İslam kardeşliği cephesinden bakar:

Avrupa'luların fikir ve inançlarına göre siyasî birlik, lisan ve mezhep beraberliği ile birbirine bağlı olan kimselerin birleşmesinden meydana gelir. Halbuki Osmanlı siyasî birliği ırk ve lisan birliğinden ve hattâ çoğu zaman âdet ve gelenek birliğinden bile uzaktır. Bu sebeple Osmanlı siyasî birliği, Avrupa Hristiyan hükümetlerinde olduğu gibi milliyet esasına değil, İslâm birliği ve kardeşliği esasına dayanmaktadır. Esasen İslâmiyet'e has olan bu his sayesinde ki dünyadaki bütün Müslümanlar kendilerini birbirlerinin kardeşi sayarlar (Buhranlarımız, 1970, s.77).

Said Halim Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki birlik ve beraberliğin ana çimentosunun İslam kardeşliği olduğu fikrine Şair Mehmet Âkif Ersoy da şu dizelerde yer vermiştir ki her iki ismin bu noktada fikren birleştiklerini göstermesi bakımından önemlidir.

Hani, milliyetin İslâm idi... Kavmiyyet ne!

Sarılıp sımsıkı dursaydın a milliyetine.

Arabın Türke; Lazın Çerkese, yahut Kürd'e;

Acemin Çinli'yerüchânı mı varmış?

Nerde! Müslümanlık'ta "anâsır" mı olurmuş?

Ne gezer! Fikr-i kavmiyeti tel'in ediyor peygamber (Safahat, 2021, s.564).

Makalenin başında da işaret edildiği gibi İslamcılık fikrini savunan fikir adamları İslam'ın Kur'an ve sünnet temelinde özüne dönülmesini savunuyorlardı. Nitekim şair bu dizelerde özellikle "Fikr-i kavmiyeti tel'in ediyor peygamber" derken Hz. Peygamber'in Veda Hutbesi'ne göndermede bulunuyor. Zira Peygamber Efendimiz Veda Hutbesi'nde "Ey müminler... Sözümü iyi dinleyin, iyi anlayın... Muhakkak ki Rabbiniz birdir. Babanız birdir. Hepiniz Âdem'densiniz. Âdem de topraktır. Hiç kimsenin başkalarının üzerinde üstünlüğü yoktur. Şeref ve üstünlük ancak fazilet iledir. Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir" (Veda Hutbesi, s.86) buyurmuştu. *Safahat*'ın 1917'de yayımlanan *Hatıralar* adlı beşinci kitabında Mehmet Âkif Ersoy, Osmanlı topraklarında ırka dayalı kavmiyetçilik davası güdenlerin emperyalizme hizmet etmekten başka bir işe yaramadıklarını şu dizelerde kurgusal bir metin içinde İngiliz'e söyleterek tabiri caizse karşı mahallenin gerçek niyetini ortaya koyar:

Biz İngilizler olup hâli önceden müdrik;

O beyne pençeyi taktık, o göğse yerleştik.

O halde bir kolu kalmış ki bizce çullanacak,

Yolundadır işimiz bağladık mı kısıkrak!

Hem öyle zorla değil, çünkü "fikr-i kavmiyyet

Eder bu gâyeyi teshile pek büyük hizmet (Safahat, 2021, s.695).

Bu dizelerde emperyalizmin sözcüsü olarak konuşturulan İngiliz, ulaşmak istedikleri hedeflerini ve buna giden yol haritalarını açıkça anlatmaktadır. Kısaç altına aldıkları Osmanlı'ya bağlı zihinleri bulandırarak ve gönülleri birbirlerinden kopararak parçalamayı amaçlamaktadırlar. Onlar yüzyıllardır bir arada kardeşçe yaşamış değişik unsurları bu

siyaset yoluyla bölüp parçalamak azmindedirler. İşte kendilerinin en büyük yardımcısı da içte şuursuzca ırka dayalı kavmiyetçilik fikrini ortaya atıp savunanlardır.

İrk birliğini esas alan Türkçüler, gözlerini «büyük ve müebbet ülke»ye yani Tûran'a dikmişlerdi; Âkif, Türklük gerçeğini reddetmiyordu, fakat onun önceliği İslâm kardeşliğiydi. 1918 yılı sonlarında yazdığı «Hâlâ mı Boğuşmak» adlı şiirinde,

Turan ili namıyla bir efsane edindik;

Efsane, fakat gaye! Deyip az mı didindik?

Kaç yurda veda etmedik artık bu uğurda?

Elverdi gidenler, acıyın eldeki yurda! diyordu (Ayvazoğlu 2022, s.169).

Biri fikir vadisinde diğeri şiir vadisinde olmak üzere yazdıkları eserlerle İslam idealizminin çerçevesini çizen Mehmet Âkif Ersoy ve Said Halim Paşa, İslam dünyasının Batı'nın tecavüzlerinden sadece birlik beraberlikle kurtulabileceğini savunmuşlardır. 19. asırda ortaya atılan ırka dayalı kavmiyetçilik fikirlerinin İslam'ın temel kaynakları olan Kur'an ve sünnet ile bağdaşmayacağını, yaşanan hadiselerden örnekler vererek ve göndermelerde bulunarak delilleriyle birlikte ortaya koymuşlardır. Batıdan bir mikrop gibi yayılan ırka dayalı kavmiyetçiliğin etkilediği bazı Osmanlı aydınlarının yanlış yolda olduklarını, bu yoldaki düşüncelerin emperyalizme hizmet etmekten başka bir işe yaramadığını kesin bir şekilde dile getirmelerine bakıldığında hem Said Halim Paşa'nın hem de Mehmet Âkif Ersoy'un bu konuda aynı düşündüklerini söylemek mümkündür.

2. Taklitçilik

Said Halim Paşa *Buhranlarımız* adlı eserinin birçok yerinde Batı'nın; teknolojiyle ve ilmiyle değil de ruhuyla, kanunlarıyla ve hayat nizamıyla taklit edilmesine karşı çıkmaktadır. *Buhranlarımız*'ın ilk risalesindeki Meşrutiyet bahsinde düşüncelerini şöyle yazar:

İşte, görülüyor ki, bütün fenalıkların asıl sebebi bir tanedir. Bu sebep, «ecnebi kanun ve müesseseleri kabul ve ithal ettiğimiz takdirde yenilik ve terakkiye mazhar olacağımıza inanmak» hatasıdır. Bütün felâketlerimizin kaynağı olan şu zararlı kanaat, acaba bize nereden geldi? Fikrimizce bütün bu fenalıkları doğuran, batı medeniyetini anlamadan taklit edişimizdir. Cemiyetlerin tekâmülü kanununa hakkıyla vâkıf olmadığımız içindir ki, milletlerin kanun ve nizamlarını ve anayasalarını iktibas edecek olursak, bütün işlerimizde ve idarede onlar kadar gelişmeye nail olacağımıza inanıyoruz. Bu uğursuz inanç yüzünden meydana gelen fenalıkları saymak uzun sürer. Yalnız şunu söylemek yeter ki, bu inanç, bizim kendi kendimizi islâha kabiliyetimiz olmadığı zannını uyandırarak, nefsimize olan itimadımızı tükettiği gibi, aynı şekilde, başkalarının da bize karşı olan itimat ve hürmetini yok etmektedir (Buhranlarımız, 1970, s.38).

Yazar, özellikle günlük hayatı doğrudan etkileyen kanunların özlerine dokunulmadan kes-kopyala-yapıştır metoduyla uygulamaya konulmasının toplum hayatını alt üst ettiği kanaatindedir. Paşa, Batıcılık akımının da temelini oluşturan düşünceleri 'uğursuzluk' sözü ile nitelendirmekte bu yaklaşımın milletin kendine olan güvenini de derinden sarstığını ifade etmektedir.

İslam'ın özüne dönmekten başka çıkar yol olmadığını dile getiren Said Halim, Batının körü körüne taklit edilmesinin bizim için âdeta fikrî intihar olacağını savunmaktadır:

Ne yazık ki bizim mütefekkirlerimizden pek çoğu, bir milletin lâıyk olduğu saadetin derecesini batıya olan benzerliği ile ölçüyorlar. Batılı milletleri ne kadar çok taklit edebilirsek o kadar mes'ut olacağımıza inanıyorlar. Halbuki bizim bu şekilde garp milletlerini taklit etmemiz kendi şahsiyetimizden, mâzimizden, âdet ve inançlarımızdan ve âdeta varlığımızdan sıvırilip çıkmamızdan başka bir mânâ ifade etmez (Buhranlarımız, 1970, s.46).

Paşa, kuru taklitçiliğe karşı durmakta bunun yerine özü korumanın bir millet için hayati önemini vurgulamaktadır. Bu bağlamda 'Fikrî İntihar' tanımlamasının oldukça dikkat çekici ve orijinal olduğu açıktır. Bu durum Paşa'nın kavramları irdeleyerek isimleriyle birlikte geliştirmeye çalıştığını göstermektedir.

Said Halim Paşa, *Fikrî Buhranlarımız* risalesinde de :

Milletçe yükselmek için Batı medeniyetinden istifade etmek lüzumunu duyduk. Bu düşünce, nasıl olduysa «bunun için mutlaka batılılaşmamız gereklidir» gibi yanlış bir kanaat doğurdu. İşte bütün gayretlerimizi faydasız ve güdük bırakan en esaslı yanlışımız bu olmuştur. Bu yanlış kanaatten bir de «kurtulmak için her bakımdan batı milletlerini taklide mahkûmuz» fikri doğmuştur ki, bu da öteki kadar kötü ve yersizdir. Ne yazık ki, bu kanaat ve zanlara uyarak bütün varlığımızla taklide koyulduk. Bunu o kadar başardık ki, inancı, his ve an'anesi, ilim ve fenni tamamen taklitten ibaret sahte bir dünya kurabildik. Şimdi artık dışı parlak, ama aslında ölüm getiren arzu ve hayaller içinde mest ve müstağrak yaşayıp durmaktayız. İşte bundan dolayıdır ki bilgiçliğimiz, bu mağrur ve daraltıcı «yarı âlimliğin» dairesi dışına, şimdiye kadar çıkamamıştır. Taklitçilikte ustalaşmak gayreti içinde, eski bildiklerimizi unutmak, şimdiye kadar yaptıklarımızı bir kenara atıp terk etmek istiyoruz (Buhranlarımız, 1970, s.73).

cümleleriyle Batı'nın ilim ve fenninin dahi taklit edilmesinin yanlışlığını vurgulayarak manevi taklidin maddi boyuta çoktan ulaştığını, bunun da ayakta kalmak bakımından yanlış bir hareket tarzı olduğunu dile getirmektedir. Buradan anlaşılacaktır ki Said Halim Paşa, İslam dünyasının kendi sanayisini, kendi bilim sistemini, kendi eğitim sistemini kurması elzendir ve bu sadece taklitle de olacak iş değildir, görüşündedir. İslam dünyasının yalnızca özgün siyaset sistemine, özgün eğitim sistemine ve özgün teknolojiye sahip olmakla güçlü olabileceği ve bu şekilde ayakta kalabileceği kanısındadır.

İslam dünyasını ümmet şemsiyesi altında bir millet, Avrupa medeniyet dairesinde bulunan ulusları da diğer bir millet şeklinde ikiye ayıran Said Halim Paşa, *Mukallitliklerimiz* adlı eserinde:

Batının medeniyeti, siyasî ve içtimaî müesseseleri bizde pek tabîi olarak bir hayranlık uyandırmıştır. Bu hayranlığın şevki ile Avrupa milletlerinin tecrübelerinden istifade etmeyi şiddetle arzu ediyoruz. Bu arzu, bizim fikir hayatımıza, felsefemize, siyasî ve içtimaî faaliyetlerimize başkaca bir özellik getirmektedir. Her milletin kendine has fikirleri ve ihtiyaçları olduğu için, siyasî ve içtimaî meselelerde başka bir milletin tecrübelerinden istifade etmek kadar güç bir iş olamaz. Her milletin kendine has fikirleri ve hisleri olmasaydı, içtimaiyat ilmi (sosyoloji), hayvanat ilmi (zooloji) ile garip bir şekilde iç içe bulunurdu. Bunun

içindir ki, başka milletlerin tecrübelerinden istifade etmeye kalkışan bir milletin, tamiri imkânsız birtakım hatalara düşmemesi güçtür (Buhranlarımız, 1970, s.53).

demek suretiyle Batı'nın gözleri kör eden ışıltısının uyandırdığı hayranlığın İslam dünyasının tarihte kurulmuş en büyük İmparatorluğunu -Osmanlı İmparatorluğu- büyük hatalara sürüklediğini ifade etmektedir.

Said Halim Paşa, Üçüncü risalesi *Fikrî Buhranlarımız*'da :

Hâsılı, bizde yenisini kurmak için yok etmeye, Batıda ise yok olmaktan kurtarmak için düzeltip korumaya çalışılır. Batı hayranlarının oradan aldıkları bilgi ışığı kendilerini aydınlatmaktan çok, görüşlerini köreltiyor olmalı. Batılıları taklit etmeye çalışıyorlar. Ama onlara tamamen zıt bir şekilde düşünüp hareket ettikleri, bu basit mukayese ile görülüyor. Gerçi kendileri, garphlar gibi düşünüp hareket etmekte olduklarına son derece emindirler. Halbuki düzelterek ıslâh etmek yerine, değiştirme yoluna gitmek, tamamen yeni bir şeyi denemek demektir. Bu halde ise insanlar, eskiden kazanılmış ve çoğu acı tecrübelerle mal olmuş olan bir çok bilgi ve tecrübelerden mahrum kalır, istifade edemezler. Yeniden birtakım denemeler yapmak, yani tereddüt ve şüpheler içinde, kıymetli vakitler kaybetmek, yeni hatalar işleyerek onların tamirlerine çalışmak gerekir. Bu gibi hallerde çoğu kere, giderilmek istenen yanlış ve noksanlardan daha zararlı hattâ tehlikeli neticelere varılır, dertlere düşülür (Buhranlarımız, 1970, s.67).

cümleleriyle kendi birikimimizi bir kenara atıp Batı'nın kurumlarını ve onun fikrî birikimini tamamen kopyalayıp bundan hayır bekleyen aydınların bu girişimlerinin, vakit kaybetmekten başka bir işe yaramayacağını ifade etmektedir. Mehmet Âkif Ersoy da *Fatih Kürsüsünde* adlı eserinde:

Bakın mücâhid olan Garb'a şimdi bir kerre:

Havaya hükmediyor kani olmuyor da yere.

Dönün de âtil olan Şark'ı seyredin: Ne geri!

Yakında kalmayacak yeryüzünde belki yeri!

Nedir şu bir sürü fenler, nedir bu sanatlar?

Nedir bu ilme tecelli eden hakikatler?

Sefineler ki yarar kıt'akıt'a deryayı;

Şimendifer ki tarar buk'abuk'a dünyayı;

Şuûn ki berka binip seslenir durur ovada;

Balon ki rûh-u kesîfiyle yükselir havada...

Hülâsa, hepsi bu âsâr-ı dehşet-âkînin,

Bütün tekâsüfüdür toplanan mesâinin (Safahat, 2021, s.605).

diyerek Said Halim Paşa'nın Batı'nın sistemli bir şekilde çalışıp çabalamasının onu başarıya götürdüğü düşüncesini pekiştirmektedir. Şair, *Buhranlarımız* yazarı gibi taklitçilerin değil; ibret alarak yeniden bir mücadele vermeyi savunanların tarafındadır. Ayrıca bu dizeler bize Osmanlı aydınının Batı'yı ilk tanımısını hatırlatmaktadır:

Bu ilk adım, Osmanlı tarihinde Lale Devri (1718-1730) diye anılan dönemde, XV. Louis'in tahta çıkışını kutlamak için Fransa'ya gönderilen (Ekim 1720) Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin yaptığı ziyarettir. Dokuz ay kadar süren bu ziyaretin aslında sadece bir protokol ve politika ziyareti olmadığı, uzun süredir imparatorluğu adım adım gerileten Batı üstünlüğünün neden ileri geldiğini ve nasıl bir şey olduğunu anlamak amacını da taşıdığı, elçimizin İstanbul'a döndükten sonra devlete sunulmak üzere hazırladığı mufassal rapordan (sefaret-nâme) açıkça anlaşılıyor. Gerçekten de Mehmet Çelebi, ziyaretinin siyasi yönünden hiç söz etmediği bu raporunda, Fransız medeniyetini oluşturan ve şüphesiz İngiltere, Almanya ve Avusturya gibi o devir Avrupasının ileri ülkelerinde de bulunan kurum ve kuruluşlardan ve değişik yaşayış şekline (hastaneler, eczaneler, anatomi laboratuvarları, balmumundan yapılmış insan ve organ maketleri, nebâtat bahçeleri ve büyük seralar, içlerinde yüzlerce işçi çalışan halı ve ayna imalathaneleri, kışlalar ve yeni usul talimler, hayal edilemeyecek büyüklükte ve güzellikte saraylar, geniş ve taşla döşenmiş sokaklar, üç-yedi katlı taştan evler, nehirlerde gemilerin rahatça yolcu ve yük taşıyabilmesi için yapılan teknik düzenlemeler) hayret ve takdirle dolu olarak, bol bol bahseder (Akyüz, 1922, s.5-6).

Said Halim Paşa bu konuda *Mukallitliklerimiz* adlı risalesinde "Garptaki cereyanlara kapılarak yaptığımız ve ilerlemeyi hedef alan çalışmalarımızın neticesiz kalmasının sebebi, garp medeniyetini doğuran esas sebeplere vakıf olamayacak kadar yanılmış bulunmamızdır" (Buhranlarımız, 1970, s.63) düşüncesini ileri sürerek Mehmet Akif Ersoy gibi Batı'yı Batı yapan etmenlerin üzerinde durulmasını savunmaktadır. Sonuca değil sebeplere gitmek bakımından her iki düşünürün de taklitçiliğe bakış noktasında birleştiği görülmektedir.

Mehmet Âkif Ersoy da *Süleymaniye Kürsüsünde* adlı eserinde Batı'nın ilerlemesini sağlayan unsurların sebepler olduğuna vurgu yaparak bilim ve teknolojiye uzaklaşmış İslam dünyasının içler acısı halini çarpıcı bir şekilde şöyle eleştirir:

Bir adam var mı yetişmiş içinizden, bir tek?

Mütefennin tanılan üç kişinin kıymeti de,

Münhasır anlamadan, dinlemeden taklide.

Kim mesaisini bir gayeye vardırırdı, hani?

Gösterin pâye-i tahkike teâli edeni?

Nazariyyata boğulmakla geçen ömre yazık;

Amelî kıymetidir, kıymeti ilmin artık (Safahat, 2021, s.519).

Şaire göre İslam dünyasının refahına hizmet etmeyen ve boş tartışmalarla dolu ilim anlayışına dayanan taklitçilik artık iflas etmiştir. Asrın icaplarına göre hareket etmekten başka çare yoktur. Bundan ötesi sadece kısır döngüdür ki bunun da kimseye faydası yoktur. Âkif ilmî birikim konusunda şöhretin değil yapılan işin belirleyici olması gerektiğini savunarak realist bir tavır ortaya koymaktadır.

Ne yapsa Avrupa, bizlerce asl olan hareket:

"O halde biz dahi yaptık!" deyip hemen taklîd.

Bu türlü bir yenilikten ne hayr edersin ümid? (Safahat, 2021, s.591).

Fatih Kürsüsünde adlı eserde geçen bu dizelerde de İstiklâl Marşı şairi taklitçiliğe şiddetle karşı çıkmaktadır.

Hem Said Halim Paşa hem de Mehmet Âkif Ersoy, Avrupa'nın ruhunun, sosyal kurumlarının bize asla uymadığını, bunları kuru bir şekilde taklit etmenin faydasının olmayacağını düşünmektedirler. Her iki isim de Batı'nın karşısına şuurlanmış İslam dünyasını tek yumruk olmuş ve idealize edilmiş bir ümmet olarak çıkarmakta Batı'daki ilmî seviyeye ulaşılması için taklidin değil ibret almanın ve sebeplere odaklanmanın bir yöntem olarak doğru olacağı görüşünde birleşmektedirler.

3. Batı'ya Alternatif Olarak Değerlendirilen Japon Medeniyeti

Said Halim Paşa *Buhranlarımız* adlı eserinde ve Mehmet Âkif Ersoy da *Safahat*'ında Japonya'yı, Batı ile hiç temas etmeden gelişen bir ülke gibi tasavvur etmiş ve âdeta kahramanlaştırmışlardır. *Buhranlarımız*'da yer alan altıncı risalesinde Said Halim Paşa, İslam âleminin gerilik sebeplerini izah ederken bunun sebebinin dinle ve coğrafya ile ilgisinin bulunmadığı fikrini Japonya örneği üzerinden anlatmıştır. Japonların Batı'dan çok uzak olmalarına ve Hristiyan olmamalarına rağmen ilerlediklerini örnek vererek geri kalmışlığı yalnızca İslam dinine bağlayanlara karşı çıkmıştır:

Bu inancımızı teyit eden bir husus da Hristiyan Avrupalılarla, Budist Japonların aynı şekilde medenileştiklerini görmemizdir. Bunların dinlerinin ayrı olması ilerlemelerine mânî olmamıştır. Şu halde, hiçbir dinin, ilerlemek için gerekli şartlara sahip olan bir milleti bu yoldan alıkoymayacağı kesin bir gerçek olarak meydandadır (Buhranlarımız, 1970, s.124).

166

Said Halim Paşa'ya göre Japonlar sanki hiç Batı medeniyeti ile temas etmeden kendi kendilerine ilerleyerek uygar bir millet olmayı başarmışlardır. Oysa durum tam tersidir. Japonlar önce İngiltere'nin sonra da ABD'nin teknik yardımları ile ilerlemişlerdir:

Japon modernleşme başarısı, Batı ile kurulan belli ilişkilerin bir ürünüdür. Bir başka ifade ile; Japonya sanıldığı gibi iç dinamikleri ile değil, Batı'nın, özellikle ABD ve İngiltere'nin bu ülkeyle kurduğu özel ilişkiler sonucu modernleşme sürecine girmiştir. 19. yüzyılda Batı, Doğu'yu denetim altına alma çabaları çerçevesinde, Japonya'yı kendi çıkarlarına elverişli hale getirmek için askeri önlemlerle dışa açılmaya zorlamıştır. Japonya bu zorlamaya direnemeyerek Batı'ya açılmış ve batıcılışma/modernleşme sürecine girmiş ve dış ilişkilerini Batı siyaseti ile uyumlu şekilde biçimlendirmiştir. 19. yüzyıl Batı dünya egemenlik ilişkilerinin başlıca taşıyıcısı İngiltere'dir. Bununla beraber iki asırdan uzun bir süre Batı'ya direnen ve Batı'ya kapalı bir yaşam sürdüren Japonya'yı Batı'ya açılmaya zorlayan devlet ABD olmuştur. Ancak daha sonra Japonya'nın dış ilişkilerini belirleyecek devlet yine İngiltere olacaktır (Büyükbaş, 2003, s.1).

Mehmet Âkif Ersoy da *Safahat* adlı eserinde birkaç yerde Japon medeniyetine vurgu yapmıştır. *Süleymaniye Kürsüsünde* adlı kitabında Japonya'yı Vaiz Abdurreşit İbrahim'in ağzından şöyle anlatır:

Sorunuz, şimdi Japonlar da nasıl millettir?

Onu tasvire zafer-yâb olamam, hayrettir!

Şu kadar söyliyeyim: Dini mübinin orada,

Rûh-u feyyazı yayılmış, yalınız şekli Buda.

Siz gidin, safvet-i İslâm'ı Japonlarda görün! (Safahat, 2021, s.507-508).

Said Halim Paşa'nın ayrıntılarına girmeden verdiği Japon Medeniyeti'nin ilerleme sebeplerini, onları idealize eden bir bakış açısıyla Âkif de ele alır. Ona göre bu medeniyete mensup halk, özgün uygulamalarıyla tamamen İslam'ın cemiyet ahlâkına uygun bir hayat sürmektedir. Bu nedenle Şair; Müslümanlığı onlara çok yakıştırır ve ulemaya da onları irşad ederek İslam'a davet etme görevi verir.

Mithat Cemal Kuntay, bu konuda Âkif'in sadece Batı ile Japonları mukayese etmediğini, Çin Müslümanları ile Japonların da karşılaştırmasını yaptığını belirterek şairin görenekçi Çin Müslümanları yerine tercihini gelenekçi Japonlardan yana kullandığını ifade etmektedir: "Japon Budistlerini sever çünkü an'anedirler; ve Çin Müslümanlarına kızar, çünkü görenekçidirler" (Kuntay, 1997, s.275). Dinin kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerim'in özünden uzaklaştırılarak gelenekselleştirilmesine şiddetle karşı çıkan Âkif, araştırılmadan sorgulanmadan, okunmadan iman etmenin İslam diyarlarını geri bıraktığını örneklerle izah etmiştir:

Çin'de, Mançurya'da din bir görenek, başka değil.

Müslüman unsuru gayet geri, gayet cahil.

Acaba meyl-i teâli ne demek onlarca?

"Böyle gördük dedemizden"sesi milyonlarca (Safahat 2021, s.507).

Şairin Çin ve Mançurya Müslümanlarına karşı buradaki tavrını dinin içine sızmış olan hurafeler, görenekler ile bunlara sorgusuz sualsiz uyanları sorumlu tutmasına bağlamak mümkündür. O, sırf 'babamızdan böyle gördük' anlayışı ile hareket edilmesini ve dinin içine din dışı unsurların yerleştirilmesini şiddetle eleştirmektedir.

Hayat hikâyelerine baktığımızda ne Said Halim Paşa ne de Mehmet Âkif Ersoy Japonya'da bulunmuştur. Yerinde görmeden, orada yaşamadan belki de hiçbir Japon ile dahi karşılaşmadan bu medeniyeti bu kadar yüceltmiş olmaları emperyalist Batı'ya karşı bir alternatif arayışının sonucu gelişen bir tavır olarak izah edilebilir. Oldukça realist tablolar çizen her iki düşünürün de Japonlar'ın ilerlemesinin amillerini ele almak konusunda duygusal davranmalarını, Avrupa'ya karşı tepkisel yaklaşımlarının sonucu aldıkları bir tavır olarak değerlendirmek mümkündür.

4. Edebiyatta Muhit

Said Halim Paşa *Buhranlarımız* adlı eserinin üçüncü kitabı olan *Buhran-ı Fikrimiz*'de yeni edebiyata ayrı bir başlık açmıştır. Ona göre oluşturulmaya çalışılan yeni edebiyatımız istisnalar hariç ruhun değil sadece fikrin eseridir. Paşa, muhit mefhumundan yoksun olmakla suçladığı yenileşme dönemi edebi eserlerimizin birçoğunu Batı'dan yapılan birebir alıntılar nedeniyle samimiyet ve ciddiyetten uzak görür:

Yine muhitin, bu büyük ehemmiyeti takdir edilmediğinden dolayı, medenî kanunların da -batı hayranları gibi- mekânını değiştirmekle, her yere uyuvereceği

zannediliyor. Halbuki o kimseler gibi kanunlar da vatanları değişince, esasları da değişerek bizleri acı hüsrana düşürüyorlar. Bu zihniyetin sebep olduğu aynı hatalı tutum, edebiyatımızda da açıkça görülmektedir. Pek nadir istisnaların dışında, bugünkü edebiyatımız samimiyet ve ciddiyetten uzaktır. Edebiyatımızın ortaya koyduğu eserler ruhumuzun değil, fikirlerin muhassasıdır. Kaçak olarak yurdumuza sokulmuş fikir ve hislerden meydana gelmiş sun'î bileşimlerdir. Millî ruh, edebiyatımızın da dışında tutulmuş, onun yerine kaynakları çok değişik, birbiriyle ilgisiz birçok ansiklopedik malumat meydana doldurmuştur. Bu hal edebiyatımızı şahsiyetsiz bir şekle sokarak acınacak bir derekeye indirmektedir. Dikkat edilirse edebiyatımızda, ifade vasıtası olan kelimelerden başka Türklükle ilgili hemen hiçbir şey görülemez. İlhamın yerini yapmacık, derin ve samimî hislerin yerini de keskin ve serbest bir zekâ almıştır. Bu da millî ruhumuzu kuvvetlendireceğine, gevşetiyor. Edebiyatımız kuvvetli ve gerçek imanlar meydana getireceğine, zararlı şüpheler, tereddütler ve inançsızlıklar saçıyor. Neticede tabii olarak, çok tesirli bir bozgun ve çözülme oluyor (Buhranlarımız, 1970, ss.71-72).

Taklit yolu ile Batı'dan alınan kavramların edebiyata yerleştirilmesi İslami bir muhit dairesi çizen Paşa'yı memnun etmemiştir. Sait Halim, diğer alanlarda olduğu gibi edebiyat alanında da gümrük duvarları koymayı istemiştir.

Âkif, edebiyatta muhit kavramına din penceresinden bakmaktadır. *Safahat*'ın ikinci kitabı *Süleymaniye Kürsüsünde*'de Vaiz'in ağzından şehvet verici yazıları içinde barındıran edebî yayın anlayışını sert bir şekilde eleştirir:

Şimdi Allah'a söver... Sonra biraz bol para ver:

Hiç utanmaz, Protestanlara zangoçluk eder!

O benim en ebedi hasmım olan Rusya bile,

Hakkı teslim edelim! Hiç de değildir böyle.

Mütefenninleri tâ keşfe kadar tırmanıyor;

Edebiyatı anıldıkça zemin çalkanıyor.

Kudretim yetse eğer, on yedisinden yukarı,

Üdeba namına kim varsa, huduttan dışarı

Atarım taktırarak boynuna bah-nâme'sini;

Okuyan yaftayı, elbette çıkarmaz sesini.

Sonra bir tarz-ı telâfi bulurum; gerçi garib

Konturat akdederek Rusya'dan on on beş edib

Getirir, yazdırırım millet için birçok eser! (Safahat, 2021, s.519).

Said Halim Paşa'nın *Buhranlarımız*'da yeni edebiyata yönelttiği muhitsizlik eleştirisini Âkif de yapar. Âkif'in muhitinde dine bağlılık vardır. Bu çerçevenin dışına çıkmak anlamı taşıyan her hareket ise ona göre muhitsizliktir. Şair, muhite saygılı olmayarak eser verenlere Rusya'dan yeni edipler getirip millet için eserler yazdırmayı teklif edecek kadar kinle doludur.

5. Manevi Vatan

Said Halim Paşa, *Fikrî Buhranlarımız* adlı üçüncü risalesinde *Manevî Vatan* kavramını kullanır. İçtimai, siyasi düşüncelerini ve çerçevesini eserinde çizmeye çalıştığı İslam idealini bu kavramla bir şemsiye altına alır:

Bizim idealimiz, içtimâî ve siyâsî kanaatlerimiz, tamamiyle dinimizden doğmuştur. Dolayısıyla, ona saygı göstermek mecburiyetinde olduğumuz gibi üzerimizdeki bütün haklarımızı da kabul etmek zorundayız. Yine anlayacağız ki, dinsizlik denilen şey, Lâtin fikrinin düştüğü bir sapık halinden ibaret olup, zannedildiği gibi, bir fikrî üstünlük alâmeti değildir. Yine öğreneceğiz ki, her milletin millî kanun ve an'aneleri, üzerinde yaşadığı topraktan daha kıymetli bir «mânevi vatan» meydana getirirler. Çünkü insan topluluklarını bir millet haline getiren onlardır. Başka bir kavmin tahakkümü altına düşen millet, arazisini değil, kanun ve an'anelerini kaybettiği için istiklâlinden olur. Üzerinde yaşadığı toprağı çoğu zaman terke mecbur olmadığı ve belki de ondan daha da fazla istifade ettiği halde esirdir, çünkü millî değerlerini kaybetmiştir. Bizim gibi vatan toprağını korumak uğrunda asırlardan beri, kanını cömertçe dökmüş olan bir milletin, «manevî vatan»ına karşı ilgisiz kalıp, sevgisizlik ve saygısızlık göstermesi tasavvuru güç, anlaşılabilir bir hatadır (Buhranlarımız, 1970, s.76).

Said Halim, vatan kavramını sadece toprakla ifade etmez. Ona göre manevi vatan, maddi olandan daha önemlidir ki bir topluluğu millet seviyesine yüceltir. Manevi vatanı kaybeden millet, yok olmaya ve başkalarının esareti altına girmeye mahkûmdur, saptamasını yaparak dinin bu vatanın en önemli unsuru olduğunu ifade eder. Dinsizlik gibi akımları ise manevi vatanın en büyük düşmanı olarak tanımlar.

Mehmet Âkif Ersoy ise *Safahat*'ın yedinci kitabı *Gölgeler*'de yer alan *Umar mıydın ?* Manzumesinde dinin, vicdanlardan silinmesini esfle karşılar ki Said Halim Paşa'nın dile getirdiği manevi vatanın elden gidişini büyük bir kızgınlıkla söyler:

*Haya sıyrılmış, inmiş: Öyle yüzsüzlük ki her yerde...
Ne çirkin yüzler örtermiş meğer bir incecik perde!
Vefa yok, ahde hürmet hiç, emanet lâfz-ı bî-medlûl;
Yalan râic, hıyânetmültezem her yerde, hak meçhûl.
Yürekler merhametsiz, duygular süfli, emeller hâr;
Nazarlardan taşan mana ibâdullâhıstihkâr.
Beyinler ürperir yâ Rab, ne korkunç inkılâb olmuş:
Ne din kalmış, ne imân, din harab, imântürâb olmuş!
Mefâhir kaynasın gitsin de, vicdanlar kesilsin lâl...
Bu izmihlâl-i ahlâkî yürürken, durmaz istiklâl! (Safahat, 2021,*

s.844).

Bağımsızlığın en birinci şartının dine dayalı ahlâkın olduğunu açıklayan Mehmet Âkif; Said Halim Paşa'nın dinle yoğrulmuş manevi vatanı kaybeden millet başkalarının esareti altına girmeye mahkûmdur, düşüncesi ile birleşir.

Günümüzde Mavi Vatan tamlaması ile kara sularımız, Yeşil Vatan ile ormanlarımız, Siyah Vatan ile yeraltındaki kömür madenlerimiz kastedilerek vatan mefhumu geniş bir çerçeveden ele alınmaktadır. Said Halim Paşa'nın bir terminoloji bağlamında *Manevi Vatan* tamlamasını kurması, oldukça özgün bir adlandırma olarak dikkat çekmektedir. Bir yerin vatan olarak tanımlanabilmesi için en önemli şart oranın bağımsız olmasıdır. Said Halim'in manevi vatan sözü ile kastettiği ise zihinlerin; gücünü sadece kendi değerlerimizden ve kendi üretimlerimizden almış olması, başka milletlerin hayranı ya da taraftarı olmamasıdır. Aynı hassasiyeti dolaylı anlatımlarla da olsa bir sanat eseri olan *Safahat*'ta görmek mümkündür.

6. Aile

Said Halim Paşa, *İçtimai Buhranlarımız* adlı eserinde yeni öğretim metotlarının terbiye ile tahsil ve ahlâk ile bilgi arasındaki farkın gözetilmeden uygulanmasının, aile hayatını bozup toplumu tehdit ettiğini şu cümlelerle dile getirir:

Müspet ilim ve fenlerin hakim olduğu asrımızda, çocuklarımıza ehliyet ve iktidar kazandırmak için yegâne vasıta olarak kabul edilen yeni öğretim metodunun tanzim ve tertip olunduğu sırada, ahlâk ile bilginin, terbiye ile tahsilin ayrı şeyler olduğu anlaşılmamıştır. Yeni usul sadece yeni zihniyet hayranlığı ile fen üzerine bina edilmişti. Kısır bir taklitten ibaret kaldı. Tahsil bakımından elde edilen neticenin basitliği bu usulü itibardan düşürmeye fazlasiyle yetti. Ayrıca «öğretimi ıslâh» gayesiyle ihdas olunan bu yeni usul, onu ortaya koyanların da hiç ummadıkları daha tesirli bir netice meydana getirdi. Aile hayatı ile beraber toplumu da bozdu (Buhranlarımız, 1970, s.81).

İstiklâl Marşı şairi Mehmet Âkif Ersoy ise *Hakk'ın Sesleri*'nde eskiye ait ne varsa gayesiz bir fikir ile yıktığımızı, sadece aile kurumumuzu yıkmadığımızı ancak bu kurumu da yıkmamız halinde bir daha toparlamamızın mümkün olamayacağını şu dizelerde dile getirmektedir:

*Biz ki her mevcudu yıktık, gayesiz bir fikrile;
Yıkmadık bir şey bıraktık... Sade bir şey: Aile.
Hangi bir bünyânı mahvettik de ıslâh eyledik?
İşte viran memleket... Her yer delik, her yer deşik!
Bunların tamiri kabil... Olsa ciddiyet, sebat;
Lâkin Allah etmesin, bir düşse şâyet, âilât
En kavi kollarla hatta kalkamaz, imkânı yok.
Kim ki kalkar der, onun hayvan kadar iz'ânı yok!
"Âilî bir inkılâbolsun...diyenmeyûs olur;
Başka hiçbir şey kazanmaz, sade bir deyyus olur.
Çünkü çıplak inkılâbâtın rezalettir sonu...
Ey deni kundakçılar, biz sizde çok gördük onu Safahat, 2021,*

ss.560-561).

Said Halim Paşa ailenin bozulması konusunda daha karamsar bir tablo çizerek hem aile hayatının hem de toplumun bozulduğunu ifade ederken Mehmet Âkif Ersoy konuya daha

temkinli yaklaşmakta ve aile müessesesinin o kadar da değişime uğramadığını düşünmektedir.

7. Hurafeler

Said Halim Paşa *Buhranlarımız* adlı eserinde İslam coğrafyasındaki milletlerin bugün niçin geri kaldıklarını tartışırken geriliği İslam'ın kabulünden önceki âdetlerin hâlâ yaşamasına veya tesirlerinin devam etmesine bağlamaktadır:

Müslüman milletlerin dinlerinden ne için lâıykıy-la istifade edemediklerini» açıklamak istiyoruz. Bilindiği gibi, İslâm dinini kabul eden milletler, uzun ve eski bir medeniyet mazisine sahip idiler. Bu şark milletlerinin her birinin kendine mahsus âdet ve an'aneleri, ahlâkî ve felsefî inançları, aynı ruh halleri ve birbirinden farklı içtimaî ve siyasî esasları vardı. İslâm'ın nuru, zamanla zayıflayıp sönmeye başlayan bu medeniyetlere taze hayat verdi. Dinin diriltten ve yenileyen kudreti sayesinde bu milletler yeniden canlanarak, o zamana kadar görmedikleri yüksek bir medeniyete eriştiler. İnsanlığa daha çok adalet, eşitlik ve bilgi bahşedildi. Batı medeniyetinin de gelişmesine yardım eden bir medeniyet ortaya çıktı. Böyle olduğu halde müslüman milletler bugün, pek çok bakımlardan İslâm'dan önceki hayatlarını andıran şartlar içinde yaşamaktadırlar. Bu genel çöküntü, İslâm memleketlerinin her yerinde kendine has bir karakter taşımaktadır. Bu ise bizce, müslüman milletlerin gerilemesinin sebebini, hâlâ nüfuzundan kurtulamadıkları İslâmdan önceki hayatlarının, üzerlerinde devam eden tesirinde aramak lâzım geldiğini göstermektedir (Buhranlarımız, 1970, s.124).

Yazara göre İslam'ın içine sinmiş olan ve bazı unsurlar, örneğin hurafeler, bugün Müslümanların dinden yeterince istifade edememelerinin en büyük sebebidir.

171

Mehmet Âkif Ersoy da dinin içine şu veya bu şekilde girmiş unsurlardan kurtulmak gerektiğine yürekten inanmıştır.

Âkif'e göre, medeniyetin gerçek kaynağı Müslüman Doğu'dur. Ona medeni üstünlüğünü kaybettiren sebepler, asırlardır süren dini taassup, cehalet, sebatsızlık, kendine güvensizliktir. Yoksa İslâm dini ilerlemeye asla engel değildir. Bu bakımdan, bir an önce bu kötü vasıflardan kurtulmak ve Batı'yı örnek tutarak aradaki medeniyet mesafesini kapatmak gerekir. Bunun için de İslâm dinini asırların üzerine yığıldığı tozlardan sıyırmak, onu kuruluşu devrindeki gerçek esaslarına ve yapıcı gücüne yeniden kavuşturmak şarttır (Akyüz, 2022, s.138).

Fatih Kürsüsünde'de yer alan Vaiz Kürsüde başlıklı manzumesinde Batı ile Doğu'nun mukayesesini yaparken sık sık halk arasında batıl inanç olarak yaşayan âdetleri gözler önüne serer:

Hurafeler, üfürükler, düğüm düğüm bağlar

Mezar mezar dolaşıp, hasta baktıran sağlar (Safahat, 2021, s.582).

Said Halim Paşa gibi İslam'ın aslına dönmekten başka çıkar yol olmadığını düşünen Âkif, aynı manzumenin devamında Hz. Ömer döneminde yaşanan bir olayı anlatarak dinin sadece tevekkülden ibaret sayılarak Müslümanların pasifleşmesini sert bir şekilde eleştirir:

Ömer, tevekkülü elbet bilirdi bizden iyi...

Ne yaptı “Biz mütevekkilleriz” diyen kümeyi?
Dağıttı, kamçıya kuvvet, “Gidin, ekin!” diyerek.
Demek tevekkül eden, önce mutlaka ekecek;
Demek tevekküle pek sığmıyormuş, anladın a,
Sinek düşer gibi düşmek şunun bunun kabına.
Bakın ne hale getirmiş ki cehlimiz dini:
Hurafeler bürümüş en temiz, menâbiini.
Değil hakâiki Şer’in, bugün bedîhiyyât
Bilâ–münâkaşa ikrar olunmuyor... Heyhat!
Kitab’ı, Sünnet’i, İcmâ’ı kaldırıp attık;
Havâssı maskara yaptık, avamı aldattık.
Yıkıp Şeriat’i, bambaşka bir bina kurduk;
Nebi’ye atfile binlerce herze uydurduk! (Safahat, 2021, s.615).

Geçmişte Buhara, Semerkant gibi dünya ilim sahasında otoriteler çıkarmış memleketlerde hurafelerin beslediği cehalet hâkim duruma gelmiş olması şairi derinden yaralamaktadır:

Uzanıp sonra Buhara’ya, Semerkant’a kadar;
Eski dünyada bakındım ki ne âlemler var?
Sormayın gördüğüm âlemleri, hiç söylemeyim:
Yâdı temkinimi sarsar da kan ağlar yüreğim.
O Buhârâ, o mübarek, o muazzam toprak;
Zilletin koyuna girmiş uyuyor müstağrak!
İbn-î Sina’ları yüzlerce doğurmuş iklim,
Tek çocuk vermiyor âgûşuna ilmin, ne akim!
O rasad–hâne–i dünya, o Semerkand bile;
Öyle dalmış ki hurufata o mâzîsiyle:
Ay tutulmuş, “Kovalım şeytanı kalkın!” diyerek,
Dümbelek çalmada binlerce kadın, kız, erkek! (Safahat, 2021, s.504).

Mehmet Âkif’in şiirlerini mevzû bakımından inceleyince, husûsiyetlerinden birini de, âyet ve Hadisler’in veya İslâm büyüklerinden İmam Ali’nin v.b. şahsiyetlerin sözlerini tefsir yollu manzumeler yazması teşkil eder. Bunlar dışında, dini duygu ve heyecanlarını anlatan lirik şiirler de yazmıştır. Esasen Âkif’in dini manzumeleri, 1. Dini-didaktik, 2. Dini-lirik olmak üzere iki kısımda toplanabilir (Tansel, 1991, s.154).

Âkif, bembeyaz bir kâğıt gibi gördüğü İslam dinine ayet ve hadisler dışında aslı astarı olmayan inançların dahil edilmesine şiddetle karşı çıkar. Said Halim Paşa gibi o da Asr-ı

Saadet'teki İslam'a dönüşle birlikte ekonomik, sosyal, kültürel alanlarda yaşanan bütün sorunların çözüleceğine inanmaktadır.

8. İslam Toplularının Geri Kalmalarının Sebebi

Said Halim Paşa *İçtimai Buhranlarımız* adlı eserinde İslam dünyasındaki âlimlerin Batı dünyasındaki gelişmeleri takip edemediklerini ve bugünkü geri kalmışlığın gerçek sebebinin de bu durum olduğunu ifade eder:

Tarihî gerçek şudur ki, gerek alimlerimiz, gerek bize rehberlik etmek, fikirlerimizi aydınlatmak vazifesi ile mükellef olanlar, batıda ilim ve fen yolunda meydana gelen sür'atli tekâmülünü takip edememişlerdir. İlim ve fennin bize meçhul kalması ise millî tekâmülümüzü durdurmuş ve bizi batılı milletlere nispetle geri bir duruma indirmiştir (Buhranlarımız 1970, s. 89).

Gerek yaşadığı devrin sorunlarına gerekse tarihi meselelere oldukça realist bir gözle bakan Âkif de tıpkı Said Halim Paşa gibi İslam dünyasının geri kalmışlığını ilmin, ilim adamlarının değerlerini kaybetmesine ve çağın gerisinde kalmasına bağlamaktadır. *Safahat'*ın Altıncı Kitabı *Âsım'* da şöyle söyler:

Medresen var mı senin? Bence o çoktan yürüdü.

Hadi göster bakayım şimdi de İbnür-Rüşd'ü?

İbni Sîna niye yok? Nerde Gazali görelim?

Hani Seyyid gibi, Râzi gibi üç beş âlim?

En büyük fâzılıımız: Bunların âsârından (Safahat 2021, s.783).

“Âkif'in dediği medreseler İbni Rüşd ve İbni Sîna gibi doktorları yetiştiren yerlerdi” (Kuntay 1997, s.284). Hayatı boyunca okumaya ve öğrenmeye gayret etmiş, Batı medeniyetinin geldiği noktayı bizzat yerinde görerek analiz etmiş Mehmet Âkif oldukça gerçekçi bir yaklaşımla İslam dünyasının ilimde geri kaldığını her fırsatta söylemekten çekinmemiştir. O, bu eleştirilerinin içerisinde aslında bu olumsuz şartlardan çıkışın yollarını göstererek mesajını söylem boyutunda bırakmayarak eylem boyutuna da taşımıştır. Âkif sadece teoriyle yetinmemiş daima düşüncelerini pratiğe dökmeyi önemsemiştir ki bu onun en önemli özelliklerinden birisidir.

SONUÇ

20. asrın ilk yılları İslam dünyasının sorunlarının daha da arttığı, güçlenen Avrupa ve Japonya karşısında Müslüman dünyasında çaresizlik, yıkım ve buhranın had safhaya yükseldiği bir dönem olmuştur. Bu ortamda Osmanlı İmparatorluğu içinden yetişen aydınlardan ikisi de Said Halim Paşa ve Mehmet Âkif Ersoy'dur. Said Halim, Sadrazamlık makamına yükselmiş bir devlet adamı, Âkif ise yokluklar içinde kendisini yetiştirmek için gayret eden bir cemiyet insanıdır. Asırlardır büyüyerek içinden çıkılmaz hale gelen yoksulluk, eğitimde geri kalmışlık, üretimin Batı karşısında çok ilkel ve cılız kalması, toplumsal hayatta ve kültürel hayatta yaşanan yozlaşma gibi problemler Osmanlı aydın tabakasını çareler üretmeye zorlamıştır. Bu durumda öncelikli olarak devletin parçalanmasını önlemek maksadıyla Osmanlıcılık ve İslamcılık, Osmanlı içinde hâkim unsur dışında kalan tebaanın Batı'daki milliyetçilik hareketlerinden esinlenerek bağımsızlık kazanma faaliyetlerine girişmesi karşısında Türkçülük, Avrupa'nın özellikle bilim-teknoloji ve modern hukuk alanlarında gelişmesinin fark edilmesiyle yükselen hayranlık duygusunun etkisiyle Batıcılık gibi fikir

akımları ortaya atılmıştır. Bunlardan İslamcılık akımı denilebilir ki günümüze kadar ilkeleriyle varlığını koruyan basın-yayın, siyaset, edebiyat alanlarında etkisini hâlâ devam ettiren bir düşünce hareketi olmuştur. Bu hareketin önemli isimlerinden Said Halim Paşa ve Mehmet Âkif Ersoy, hayatlarının sonuna kadar düşünce evrenlerindeki çizgilerini korumuş ve İslamcılık'a sadık kalmışlardır. Said Halim, *Buhranlarımız* adlı eserinde, Mehmet Âkif ise *Safahat*'ta bu yoldaki fikirlerini kuvvetli bir şekilde savunmuşlardır. Kavmiyetçilik, edebiyatta muhit, manevî vatan, Japon medeniyeti, aile, İslam dünyasının geri kalmışlığının sebebi, hurafeler ve taklitçilik gibi başlıklar altında eserlerinden yola çıkılarak bu çalışmada incelenen her iki isim de birbirine çok yakın görüşler ortaya koymuşlardır. Bir defa kavmiyetçilik olarak nitelendirdikleri vahşi milliyetçilik anlayışına İslamiyet'in bakışını da dayanak göstererek şiddetle karşı çıkmışlar ve toplumun ayrışmaya değil, birleşmeye ihtiyacı olduğunu savunmuşlardır. Avrupa medeniyet dairesinin dünya nizamına ilişkin kanunlarının ve kültürünün aynen taklit edilmesine her iki isim de sert eleştiriler getirmişlerdir. Asırlardan beri güçlendikçe İslam dünyasına saldıran, bu dünyayı sömürgeleştirmeye çalışarak âdeta nefessiz bırakan Batı'ya buğzeden her iki isim de Uzak Doğu'da parlayan Japon medeniyetini bir alternatif olarak görüp yüceltmişlerdir. Edebiyatın kendi ruhumuzun tüm renklerini en güzel şekilde yansıtması gerektiğini düşünen Said Halim ve Mehmet Âkif, Batı'nın etkisinde gelişen ve giderek kendi öz kültür dairemizden çıkma eğilimi gösteren anlayışa karşı çıkarak edebiyatta muhit kavramı üzerinde ısrarla durmuşlardır. Toplumun temeli olan ailenin kültür taşıyıcısı olarak korunması, İslam dininin ruhu ile ilgisi olmayan ve ona mal edilen hurafelerin tüm alanlardan kovulması görüşü her iki düşünürde de ortaktır. Asr-ı Saadet'in getirdiği dünya nizamından uzaklaşılmasının bir neticesi olarak özellikle eğitim sistemi ve bu sistemin temel unsuru olan ilim adamlarımızın acz içine düştükleri gerçeği de her iki isim tarafından işlenmiştir. "Safahat ve Buhranlarımız'da İslamcılık Perspektifinden Fikrî Hürriyet Kavramına Müelliflerin Yaklaşımları", "Her İki İsmine İslamcılık Bağlamında Adalet Duygusuna Bakışı", *Safahat ve Buhranlarımız'da Tasavvur Edilen Milliyetçilik ve Ritüelleşen Din*", "Fikir Dünyasında Yazılan Bir Eserin Sanat Eserine Yansımaları" gibi başlıklarda onlarca yazı yazılması da mümkün olup bu makalenin yeni incelemeler yapacaklara bir kapı açması ümit edilmektedir.

Bilgilendirme / Acknowledgement:

Yazar(lar) aşağıdaki bilgilendirmeleri yapmaktadır(lar):

1- Makale sempozyumda sunulmamış, tezden üretilmemiştir.

2- Makalemizde etik kurulu izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektiren bir durum yoktur. Makale doküman incelemesine dayanmaktadır.

3- Bu makalede araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız

Çıkar Çatışması: Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

- Akşin, S. (2023). *Kısa Türkiye tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Akyüz, K. (2022). *Modern Türk edebiyatının ana çizgileri*. İnkılâp Yayınları.
- Aytaç, G. (2001). *Karşılaştırmalı edebiyat bilimi*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ayvazoğlu, B. (2022). *1924 Bir fotoğrafın uzun hikâyesi*. Kapı Yayınları.
- Banarlı, N. S. (1998). *Resimli Türk edebiyatı tarihi c.II*. Milli Eğitim Basımevi.
- Bora, T. (1998). *Türk sağının üç hali milliyetçilik-muhafazakârlık-İslâmcılık*. Birikim Yayınları.
- Bora, T. (2023). *Cereyânlar-Türkiye’de siyasî ideolojiler*. İletişim Yayınları.
- Büyükbâş , H. (2003). *Japon modernleşmesi üzerine. İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları.*
http://ktp.isam.org.tr/pdfdrq/D02237/2003_3/2003_3_BUYUKBASH.pdf
- Çağlayan, S. (2010). *Müslüman Kardeşler’den Yeni Osmanlılar’a İslâmcılık*. İmge Yayınevi.
- Çelebi, İ. (1999). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İslâm düşüncesinde arayışlar*. Rağbet Yayınları.
- Duran, B. (2004). *Cumhuriyet dönemi islâmcılığı-ideolojik konumları, dönüşümü ve evreleri. Modern Türkiye’de siyasi düşünce C.6: İslâmcılık içinde*. İletişim Yayınları.
- Enginün, İ. (2022). *Yeni Türk edebiyatı Tanzimat’tan Cumhuriyet’e (1859-1923)*. Dergâh Yayınları.
- Hüküm, M. (2021). *Bir ideoloji çekirdeği olarak Sebilürreşad’ın Sırat-ı Müstakim yılları. Sırât-ı Müstakim/Sebilürreşad dergisi ve Mehmet Âkif Ersoy içinde*. Gölcük Belediyesi Yayınları.
- Hüküm, M.(2021). *Özgünlük ve yerlilik paydasında iki çağ iki yönelim: Said Halim Paşa ve Kemal Tahir. Said Halim Paşa kitabı içinde*. Zeytinburnu Belediyesi Yayınları.
- İstiklal marşı’nın 100. yılında Mehmet Âkif Ersoy şiir külliyatı* (2021). TBMM Yayınları.
<https://www5.tbmm.gov.tr/pdf/Safahat.pdf>
- Kara, İ. (1986). *Türkiye’de İslâmcılık düşüncesi I*. Risale Basın Yayın.
- Kara, İ. (2021). *Bir düşünce tarihi metni olarak İstiklâl Marşı*. Dergâh Yayınları.
- Karpat, K.(1978). *Türk demokrasi tarihi toplumsal-ekonomik-kültürel temeller*. İstanbul Matbaası.
- Kuntay, M. C. (1997). *Mehmed Akif*. Timaş Yayınları.
- Lewis, B. (2011). *Modern Türkiye’nin doğuşu*. (Çev. Boğaç Babür Turna). Arkadaş Yayınları.

- Mardin, Ş. (2024). *İdeoloji. İletişim Yayınları.*
- Nazif, S. (2016). *Mehmed Âkif.* Mihrabad Yayınları.
- Necatigil, B.(1985). *Edebiyatımızda isimler sözlüğü.* Varlık Yayınları.
- Okay, M.O. (1998). *Mehmed Âkif bir karakter heykelinin anatomisi.* Akçağ Yayınları.
- Okay, M.O. (2022). *Batılılaşma devri Türk edebiyatı.* Dergâh Yayınları.
- Okay, O., &Düzdağ, E. (2003). *Mehmed Âkif Ersoy.* TDVİA, C.28. TDV Yayınları.
- Prens Said Halim Paşa (1970). *Toplumsal çözülme – buhanlarımız-.* Burhan Yayınları.
- Safahat Osmanlıca ve günümüz Türkçesi.*(2021). Beyan Yayınları.
- Safahat-m. orhan okay'ın giriş yazısı ile* (1994).Akçağ Yayınları.
- Said Halim Paşa kitabı Osmanlı sadrazamı ve düşünür* (2021). Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Said Halim Paşa (1970). *Buhanlarımız* (baskıya hazırlayan m. Ertuğrul Düzdağ), Tercüman 1001 temel eser. Kervan Kitapçılık.
- Sevil, H.K. (2005). *İttihat ve Terakki döneminde İslamcılık hareketi.* Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Sevük, İ.H. (1932) *Edebî yeniliğimiz.* İstanbul Devlet Matbaası.
- Şentürk, H. (2011). *İslamcılık-Türkiye’de İslami oluşumlar ve siyaset.* Çıra Yayınları.
- Tansel, F. A. (1991). *Mehmed Akif Ersoy (hayatı ve eserleri).* Mehmet Akif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı Yayınları.
- Tanzimat’tan bugüne edebiyatçılar ansiklopedisi C.I.* (2010). Yapı Kredi Yayınları.
- Tiftikçi, O. (2011) *İslamcılığın doğuşu Osmanlı’dan günümüze Türkiye’de gelişimi.* Can Matbaacılık.
- Timurtaş, F. K. (2006) *Mehmet Âkif ve cemiyetimiz.* Akçağ Yayınları.
- Tunaya, T.Z. (1962). *İslâmıcılık cereyanı-ikinci meşrutiyetin siyasî hayatı boyunca gelişmesi ve bugüne bıraktığı meseleler.* Baha Matbaası.
- Tunaya, T.Z. (1966). *Siyasi müesseseler ve anayasa hukuku.* Sulhi Garan Matbaası.
- Tüzer, İ., & Hüküm, M. (2022). *Edebiyat sosyolojisi.* Akçağ Yayınları.
- Yıldız, M.C. (1994). *Said Halim Paşa’da batılılaşma, İslamcılık ve milliyetçilik.* Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.